

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XLI. évf.

Május—Junius.

3-ik füzet.

A mennybemenetel.

I.

Ha igaz, hogy valamint egyetlen egy vallás sem, úgy maga a kereszténység sem autochton, akkor a kereszténység egyes tanainak forrásai után is, melyek többnyire mind egy és ugyanazon történettel bírnak, a judaismus és görög böleselet helyein kell nyomozni. S a kérdés mindig csak az, e tanokban mennyi van átvéve a mythosból s mennyi a szív költeménye; mennyi a gondolati elem, mennyi a történelmi; mi a kegyes ábránd benne s mi a délvidéki képzelet vagy az ázsiai észjárás szüleménye? Mert hinni azt, hogy valóságot ad elé a csoda, bár csodálkozni az elmének mindig tiszteletreméltó sajátsága és legfőbb ereje volt, — mégsem volna egyéb, mintha az epost történelemnek, s a mythost vallástudománynak, a gnómákat philosophiának tartanók, melyek pedig csak előzményei ezeknek. Nem hisszük. Nem hihetjük, hogy a csodákra ily értelemben szükség lett volna a gondviselés kezében. S hitesebb elterjesztésére, ma szükség lenne csodatételekre. Mert ez ellenmond a világegyetem természeti törvényeinek is, de a világtörténelem tudományos törvényeinek is. Isten kezdettől fogva adta a lelkiismeretet és az észet emberi nemünknek. S épp ezért kezdettől fogva kellett hogy magában hordozza az emberiség az összes kinyilatkoztatások magvait is. S ha nem így lett volna, a legfenségesebb gondolatok, melyek az összes idők folyamában éltek, legtöbbször, mint meg nem értett zene veszttek volna el a térben. Igenis! a csodák kezdetleges czélokra szolgálhattak. S míg Jézus történelmének legendai, phantastikus, mythologiai részére a kezdetleges miveltségnek lehetett szüksége, hogy szárnyakat kölcsönözzön neki eljutni a lét legnagyobb javaihoz, nincs szükség ma, midőn a tiszta ész felismeri a jót, szépet és igazat úgy, a mint azt a lelkiismeret kötelező törvényei parancsolják. Szívesen megengedjük tehát, hogy midőn az új hit kiterjeszté

szárnyait az ó-kor még élő romjaira, alkalmaznia kellett magát a pogány felfogáshoz, s kép nélkül, testi forma nélkül a Krisztust nem vették volna be a kevésbé finom lelkületek; hanem azt nem fogja senki elvitatni tőlünk, hogy egyes igazságoknak a formát, az öltözetet, a képzeletet izgató szinaccordokat mindig a kor készítette el eszményének és izlésének megfelelőleg és hogy a kor testesítette meg a lelkében lobogó ideált kiváló lényekben.

A kereszténység hite a mennybemenetelről kétfélc. Némelyek szerint a feltámadás és a mennybemenetel ténye egyfolytában történt meg; mások a feltámadás bizonyítására az újból megjelenést, s a megjelenés után a mennybemenetelt, mint egészen különálló tényt tekintették. Kétségkívül két külön aetusként fogni fel a feltámadást és a mennybemenetelt a tudatállapotnak alantosabb foka, mint a kettőt a tudat egy actusában alkotni meg. Ehez e hatalmas két eszmét egyszerre átfogó képzelő erő kell. S ez lehetetlen, ha a kapcsolás végrehajtására nem felel meg semmi bensőnkben, — azaz ha csak részleteket tudunk alkotni, s nem tudjuk, hogy azoknak értelme csak az átfogó eszmében található... Akárhogyan is van, nekünk e tannal foglalkoznunk kell. Be kell pillantanunk annak rejtelseibe. S kimondom nyilván, nekünk ezt újra fel kell fedezni, újra kutatni szükséges. Sokkal megtörtént már, hogy a mit csak azért fogadott el, mert abba beleszületett, vagy ráneveltetett, — attól későbbi éveiben elesett, s ha nem is a teljes hitelenséggel, legalább más hittel kellett azt feleleserlnie. Annál is inkább bizonyosságot kell szerezni, hogy vajjon az égő képzelet szüleménye, a soha ki nem elégitett vágyak visszfénye, a felizgatott lélek látománya, a hívő lélekből kisugárzott illat, a tulfeszített idegek káprázata, a fájdalom elvakította szív érzése, a festő mélabus symphoniája, a szobrász vésőinek diadala, a kor kulturájának tükre-é csak a mennybemenetel; -- vagy a tulvilág örök mélységű költői sejtése, a véges alatt a végtelennek érzete, hitreformálása a végtelen után való törtetés eszméjének s ennél fogva symboluma-e, előképe-e egy olyan eszmének, mely valaha valóvá változhatik?? Mikor azonban ezt vizsgáljuk, nem akarjuk elfelejteni, hogy a mennybemenetel hitének megértésére a kor akkori eszményeit kell nézni, de hogy magunkévá tesszük, mégis a mai idők módszerei után kell nyulnunk. És ezzel lépünk már közelebb a dolog vizsgálatához.

Mit fejez ki e tan? Ez az első kérdés, melyet meg kell világítani. Én a mennybemenetel tanában mindenekelőtt azt látom, hogy sokkal poetikusabb hit szülte, semhogy a mai modern szellem egészen átérezhetné; — s benső szemléltetésére e tanak, bizonyára ama hívő áhíthatára lenne szükség, a ki például még azokat a szent képeket is, melyek akárhányszor kezdetleges rajzolataikkal és idomtalan arcvonásaikkal minden aesthetikai élvezetet lerontanak, még ma is az empyreum angyalainak tökéletes műveiként tekinti, mert látja bennük a hit magasztos kifejezését. Igen! A mennybemenetelt sohasem fogja megérteni az, a kit sohasem emelt még fel az élet legmagasabb csúcsaira, — az ihlet, a fény, a szeretetre az a rajongó lelkesedés, melylyel a vallási genius műveit bámuljuk és az a törhetetlen hit, hogy az ember nemcsak e szűk földi életre szorítkozik. S ha mindeme nehézségek ellenére is a mennybemenetel foglalkoztat minket, oka nem az, hogy álláspontunk magasabb gondolatspherákba esik, hanem az, hogy titokzatos felidézése által az erős hitnek, nagy érzéseket és mély eszméket fogadhatunk lelkünkbe, s ezeket lehet magyarázni.

Mikor Jézus felajánlotta már lelkét a végtelen szeretetnek, s életével megmutatta minden időkre, hogy az emberben benne magában rejlik szerenésés megválthatósága, akkor felszáll a dicsőség egébe. Szárazan ezt fejezi ki a mennybemenetel. De valójában mégis több. Egyike ez amaz emlékeknek, melyek a történelmi korszakok útját jelzik, „egyike azoknak a góczpontoknak, melyekben az eszmék kozmikus anyaga megsűrűsödött és megalakult az az isteni eredetű, mérhetetlen pályáju üstökös, melynek emberi szellem a neve.“ (Castelár.) Kifejezése ez annak, hogy Jézus a természettől kölesönvett színek és a szivekből előtörő érzelmek közepett az ég felé emelkedik, a teremtő genie isteni lángjában gyúlt eszmék erejével. Az alakuló félben levő keresztény eget látjuk benne, mely ma is elevenen környez, s az embert, a mint az aetheren át utat tör magának oda, vagy a mint keresztül lép a halál, e valóságos színváltozás, kapuján s ragyogás követi: pályája. Ugy tűnik föl a mennybemenetel, mint egy atomja a lelki alakulatoknak, melyet a messiási érzemény vont elő a levés titkaiból. Finomabb lelkek megérik, hogy valami új világfelfogás nő, erősödik az idők méhében; többen oda szegzik figyelmüket, hol a titok lappang... és a

gondolat, mint az eszme nyílása tért enged a kutatásnak, ez megragadja a rejtett azonosságot és utnak indul, hogy igazolja. Világosabban szólva: a mennybemenetel a lelki élet fejlődésének egy szakasza, melynek kezdő pontja és elért foka hiánytalanul összefügg; mert a szivbeli erők folytonossága szülte azt, melyek ha megszakadtak volna, legott meg is szüntek létezni. A lelki emelkedettségnek egy mozzanata ez, mely feltünteti, hogy igazán át van élve és át van érezve az a csodálatos kapcsolat, mely a való és a képzelt dolgok között ha létre jő, könnyebben kezelhetővé teszi a gondolatok tömegét . . . Egy légies abstractiót rögzít meg; árnyékalakot, mely homályosan lobog, de melyet nem lehet megfogni; képfoszlányt, aetheri szervezetet, megfosztva érzéki erejétől, de a mely mégis az istenség felé emelkedő ember. De nem annyira külső hatásnak képe a mennybemenetel, mint inkább formája az alanyi elemeknek, melyeket túleleven képzelőtehetség mellett, a képzettársítás ébresztett. Nem annyira jegecedési processus, mint inkább külső inger nélkül belső érzéklés, mely kezdetben halványabb, majd plasztikusabb lehetett; de mindenesetre újra meg újra utánképzésre ösztönzött, mint a rég hallott dallam. S nem annyira Görögország sajtáságos szellemének anticiált víziója volt a mennybemenetel, mint inkább a gondolatoknak a szemléletekkel való egybekapcsolása, szemlélet előjövése, emlékek földidézése utján; s emlékezetbelieknek összeolvadása valóságosakkal, mint a ciklorámában. Bizonyosság reá, hogy — mint a lélektan tartja — „a hatások, melyek az ideg pálya elkerülésével érkeznek az agyvelőre, kelthetnek szemléletet, de nem új szemléletet, legfőlegb régibb szemléletek új összetételét.“ Mikor tehát az életében Jézusnak már kísért a természetfeletti fantom feje körül a Tháboron, mi természetesebb, mint az, hogy e színezet későbbi érzéklésnek, illetve szemléletnek is alkatrészévé válhatott; — sőt úgy látszik, hogy a Tháboron végbement extasisnak volt a mennybemenetel előbb tökéletlen emlékezetbeli reproductiója, s csak azután toldozta ki és reconstruálta a képzelet . . .

Egyébként alapjában akármit fejez ki e tan, az tény, hogy benne az emberi természetnek és szellemnek Istennel s az éggel, azaz a végtelennel való rejtélyes viszonya nyilatkozik meg. A lélek természete az emelkedés. E tan a lélek és természete közti harmonia. A véges és a végtelen kölcsönös áthatása. Az emberfeletti

intuitiók és a hitbeli enthusiasmus jelképe. A teremtett dolgoknak a teremtetlen fény után való vágyódása. Theologia, megfestve színekkel, melyek a görög szellemből valók. Lelkeknek az érzésekben végbement forradalma, gondolatok szárnyalása külső körülményekkel összemüködése. Környezet, kor, szeretet emelkedése, hangulata, tetőfoka. Keresztény szellem nyájassága, mit azért ad az Ég, hogy szerettünket ragyogtassuk benne. A végtelenbe törő pálmafa emelkedése. Költemény végstróphája, melyet „a szeretet és a lángész isteni megszemélyesítője“ életével az emberi szivekbe irt; de a mely oly végtelenül érdekelte az emberi lelket, hogy akaratlanúl is megindítja a reprodukáló erőt, hogy tovább képezze azt . . . Transfiguráció, melyben gondolatok tornyosulva emelkednek föl a szabadság tiszta látkörű magaslatára, s eltemetettnek vélt hamvadó érzelmek lángja lobban ki sirjából, és az élettelen test emberi érzést és eszmét nyer emezek éltető fuvallatánál, hogy végre az égbe tűnjék el, mint a hulló csillag. Szellemi örökösök rajzolata, hűség-érzet és akarat másolata, a szeretet tanuságtétele, az eszmének a halhatatlan gondolatnak monumentuma, mely úgy nyert kifejezést, hogy a lelkeken átvonult Jézus megjelenő szelleme, mint huron a rezgés, mikor rajta új melodiát akar kiverni az alkotó művész. Vigasztaló rajzolat, melyet emlékezetbeli képekből olykép alkottak meg, hogy az egész valóságos szemléletnek tetszett . . . A lég tavaszi hulláma, a monotheista égaj klasszikus hymnusa, mely egy ábrándokkal telt hívő csoportnak minden szenvedélyét visszatükrözi, de a mely a mi szemünkben irányát jelzi egyuttal az isteni monarchia bukásának. Ez a mennybemenetel!! Egyszóval: konkrét alakja a sejdítésnek; alkalmazott lélektan; hagyomány szentesítette typus, mely fölkelti az áhitatot; tulvilági eszme, melyet a végtelenben éreztek a nélkül, hogy láthattak vagy elérhettek volna, de a melynek az eléréséhez az eszközöket a végesben találták föl . . .

Hanem itt egy hatalmas kérdés tolul előtérbe: minthogy a tulvilág bizonynyal érzékeinken tullező és létezhető valóság, hát erről lehet-e ismeretünk? A válasz kettő. Igen, vagy nem! Jogosult lehet mindakettő. S mégis úgy rémlik, hogy az esetleges tagadólagos álláspont semmi esetre sem számolna azzal, hogy ezernyi eszközzel messze tulhóditunk mindig az érzékeink határain. És az, a ki nem akarja tullépni az érzékszervei alá eső jelen-

ségek körét, az mint még Haeckel is mondja: „lehet tapasztalatgyűjtő és egyoldalú specialista, de sohasem philosophus.“ Már pedig az ember nem tud lemondani a Prometheuszi munkáról a képzelt végtelen valósággal szemben. A maga tüneményeinek jelentésével, szellemi képeivel, képfoszlányaival, amaz önkénytelenül keletkező egységekkel, melyeket bizonyos szellemi projectio készít, — és a szív ohajaival — philosophálni akar. Philosophálni, hogy Trendelenburg szavainak értelme szerint: „a torsoból az istenképet megszerkeszse, vagy művészi divinatioval az elszórt tagokat egy szép testté összeillessze.“ Mi történik a munkában az érzékeken *belül*, ítélje meg akárki.

Mi lássuk bővebben, kik fedezték fel a mennybemenetel tanát? „Felfedezték“, mert valóban először adtak alakot annak, mit addig csak sejtettek; s általa a szent föld hajdani erkölcsi és szellemi termékenységét támasztották föl. „Feltámasztották“, mert tény, hogy a keblekben a tudat tárgyai számára van feltámasztás . . . Vannak tudatjelenségek, melyek állandóan visszatérnek; mások ritkán, váratlanul jelennek meg; — és vannak, melyek mintha nem is távoznának vagy csak lassan-lassan észrevétlenül távoznak és adnak helyet másoknak. Milyen volt és lehetett a tanítványok tudat- és ismerőállapota? Könnyen látható . . . Jézus élete, mint egy nagy folyó, bámulatos termékenységet árasztott a szívek ereibe. Nem tarthatunk azzal (Le Bon), ki így szólt: „az emberiség legnagyobb zsarnokai mindig a holtak árnyai voltak és azok az ábrándok, melyeket nyomukban szótt magának;“ mert e szerint a nap tenné a legtöbb kárt a teremtésben, mivel tőle a csillagok mindig nem ragyoghatnak . . . Sőt ellenkezőleg, kimondjuk, hogy jó az — ha „az erkölcsi világ napja“ is magasba vonzza az alacsony vizek és földek páráit. Mert mit látunk itt? Jézus lelketrázó tragédiájának szomorúságai mély és szép gondolatokkal népesítik be a vallás egét. Mesés illúziók lepik el a gondolatokat, melyek tápot a krisztusi eszme rejtett forrásaiból nyernek; s ezek nem egyebek, mint tündöklő első virágzása annak a vallási színtájának, melynek viruló búzatáblái közt sarjad mindazaz eszme, melynek termését ma oly türelmetlenül várja minden, hogy a maga formáiba öntesse . . . Valahányszor a szellemi örökösök átengedik magukat az eltöltött idők hangulatának, lelküknek érzései, mint vas az olvasztóban, szétfolynak ereikben. Közé-

lebb érzik magokat az Istenhez. Életérzések egész raja sugárzik ki Mesterük lényéből, s hozzá a legmagasztosabb fogalmak tapadnak. S mintba életük megújulásától várnák a maguk reményeik megvalósulását is, az ó-kori civilizatio hanyatlásában egy másik világot látnak, az álnadozó nagy szívek világát; gondolkozásuk forrongó, küzködő, homályos állapotában egy gondolatot táplálnak, Jézusnak az égben székelését, mi által ők már tán évszázakat is átléphetnek az üldözés és lenézés korszakából egyszerre. Hogy tehát Jézusba életet, szeretetet önthessenek, csak magukba kellett tekinteniök; hogy róla holta után is hitet ébresszenek, nem kell szenvedniök semmit. Az az ellenállhatatlan erő, melylyel szívök hófoka felemelkedett a vér rendes melege fölé, készen tartja őket, hogy annak a próféták látásához hasonló extasisban adjanak kifejezést. Készen tartja, mert újra fejlődő hitvilág alapvető harezosainál még mindenütt azt láttuk, hogy a vallásos ihlettel telt szívnek olykor egy-egy percze van, midőn a vallásos hangulat szárnyán nemcsak fel tud emelkedni a legfenségesebb és legmagasztosabb eszmék világába, hanem az érzésnek, a vágynak, az indulatnak, melyek szívét eltöltik, hangot, színt, formát is tud és mer adni, mert kiváltsága van hozzá . . .

Előbb igaz csak elvont gondolat, de aztán szó, majd szemlélet, a mit tapasztalunk. Előbb gondolkozik a tulvilágról, majd szava a tudat fényével megvilágosítja a gondolatot. Valóságos ürt érez előbb magában, mert előtte és neki *minden* volt a Jézus szelleme. Aztán nem tud semmi egyébre gondolni, mint amaz érzésekre, melyek oly mély benyomást gyakoroltak reá. Földézi a multat, de oly elevenen, hogy illusió fogja el, mintha a mult még most jelen volna. S ezt csak annál gyakrabban teszi, minél inkább tapasztalja, hogy szükségletei azonosak a multakkal. Egyszerre eszébe jut, mit tőle a *mennyről* hallott; végig fut az eszmék egész sorozatán, mely e szóban összevan sűrítve. S mélységes gondolatok villannak meg az agyában . . . Keresvén aztán és félig-meddig megis találván a szükséges nyelvbeli kifejezést, magát egészen e szemlélet körébe koncentrálja . . . Ám ebben még korántsem a passiv szemlélőt, ellenben a látni, — a fogalmat nyerni, — a képzetet alkotni vágyót kell gondolni. Figyelme oda irányul, a mi neki fontosnak látszik. Jelen esetben: az érzéki és lelki, a földi és az ógi világ

összekapcsolása, közbenjárására. De nem sokat gondolkozik a kapcsolat föltételein. Célpont a figyelem tárgya. S a cél elérésére az az érzés támad föl benne, mely az ekkora távolság megközelítésére szükséges innervatióval kapcsolatos.

Tekintsünk csak bele az örökösök jellemébe! Mindeme benyomások számára lelkük az előbbi benyomások folytán hangolva kellett legyen. Jézusnak tere a föld színéről leszorult. A kik Jézusnak már most eszményeit hivatva vannak minden lehető formában megvalósítani, nekik az önfentartás ösztöne suggerálhat-e egyebet, mint hitet, melyet évszázak hagyománya nevelt nagyra, s melyet hívő lelkek tüze régóta melenget? Esmék kiszélesítésre várnak, erények, a Mester erényei csak arra sarkalnak, hogy megalkossák az új világ ábrázatját: történhetik-e más, mint a megtörtént tények arányainak növelése, felizgatott képzelet szüleményeivel való megnagyobbítása, míg ilyenekül fogadja el az idők szelleme? . . . Jézus életének jellemző sajáttsága az emelkedés; minden gondolatának megvan a maga elmélyesztő jellege; Izrael fiai physikai erejük tulzottságával, erkölesi és szellemi erejük tulzottságait is gyakorolják — a tanítvány szeme és szive már addig is magasra van fordítva — a fölfelé törekvés irányán tör elő minden nagyobb fia a kegyeletnek, mert ekkép az életben árthat ugyan neki a hatalom, de nem tud ártani a történelemben; s végül képzeljük el, milyen is lehetet! Jézus első hiveinek benső ösztöne egy messzerü messiási birodalmi eszmében, vagy a mikor a római hatalommal a prófétai ideálokért vivott harc a hősiség érzületét és a hitbeli inspiratiót fejlesztették ki, s ha eltudjuk mindezeket képzelni, kérдем: állhatott volna-e elő más nézet, méltó a hívők-höz — az ihlet mindenestre felülkerekedvén a számitás tudományán — mint az, mely ott, hol az avatatlanok az istenné és királyá lenni akaró vakmerő embert látták, ott a hű barát szeme a Messiás, az Idvezítő személyes alakját pillantotta meg? . . . Férfiak, kiknek izzó zsarátnok hevíti ajakát, hogy örökösen Krisztus dicsőségét zengjék — kiknek homlokát a gyötrő mysticismus lángjai csapdossák — láthattak-e mást, a mikor a Messiás megválík a földtől, minthogy diadalmasan bevonul a menny dicsőségébe? Nem gondolható! Ha volt egy csepp szeretet bennök, mely a Messiás iránt pezsdült: a cultus ünnepességéig kellett annak a szerenésétlenségek közt felemelkedni. És

a mennybemenetel tana, melynek beltartalmát fennebb részleteztük, mint olyan, hogy ki ne fejlődjék, ahhoz legalább is az eszmetársulás szüntelésére, a kegyelet elhanyagolására, a metaphysikai ösztön szunnyadására, a lelki élet halálos lethargiájára, a nemzeti és faji önérzet, gondolat és érzésvilág megtagadására, kifejlett tértudatra és arra lett volna szükség, hogy a mi az emberi szellemben behatol, ne jusson el a teljességig.

Hogy már a mennybemenetel tana annyira ellenkezik a való élet igazságaival, nem esodálni való. A lelki, a szellemi ember alkalmatlanná szokott lenni a gyakorlati élet egyszerűbb munkáira, figyelme elfordul tőlük, a praktikus eselekvésre való feltételek elsenyvednek lelkében. Mindnyájan ki vagyunk téve káprázatoknak is, kivált túlgyorsan beható, bonyolult ingerekkel szemben. Hát Kelet fiainak vérbeli színes természete még mennyire segítheti elő ez öncsalódást, kik amugy is megszokták képzeletüket ellenőrzés nélkül szabadjárá ereszteni. E tanalkotók az isteni szemléletébe, a túlvilág eszméibe voltak elmerülve; az eszmény-imádás utját állja az érzéki világ megfigyeléseinek. Szinte látom, mint adják magokat rá annak az elvnek átértésére, mely szemükben a népszabadsági eszmét az emberiség elnyomott érdekei és osztályai számára képviseli; s azt a tisztább szellemi légkört jelenti, melyben az élet nemesebb értékei könnyebben tenyésznek. Elöttem csaknem megfestve áll ez azon a képen, melyet az evangelisták a mennybemenetelről alkottak. Szinte tappintva érzem a Mester árnyát, mint eltér a valóságtól, s ezért követőit is az álmok regioiba ragadja; látom, a mint összefüző láncszemet keres az ég és föld közé, hogy a tanítvány járatlan keze aztán összekapcsolni igyekezzék a gondolt és a tapasztalati világot, az örökkévaló igazságok és a tökéletlen viszonyok világát; látom a mint felnyitja Istenről és a szabadságról alkotott fogalmaival, az ihlet két örök forrását, hogy a lelki forradalom által föltámaszsa egy folytonos átalakulás folyamatát, mely el fogja söpreni a bünt, mely körül minden új tavaszként fakadoz, s melynek nyomában meggyökerezett illúziók odáig viszik a lelkeket, hogy a fellegeken tullekintő optimismus már látja a Megváltót, a mint lefogja rántani a halál útain porló tetemekről a halandóság köntösét. Látom, mint mond le a világról, hogy elfeledtesse aztán másokkal is a tér és idő fogalmait, s hogy ezek aztán a költészet esillogásának felvételére kényszerítsék a történelmet.

De érzem, hogy ezzel még foglalkozni kell. Nem lehet megválni addig tőle, míg bővebben nem tárgyaltuk: mégis mikép állott elé mindez? Való nem lesz még a lehetségesből; sem a minek be kell következnie, nem vált azáltal már ténynyé is, hogy „kell”. Mi adta meg a lelkeknek azt az ihletet, mely történelmi színezetű események leírhatatlan szépségeihez szolgál kútfőül? Vagy ha az idáig tárgyaltakban erre némi felelet már foglaltatnék, azt kérdem, mint szállhat ember annyira a képzelet ragyogó felhőibe, hogy történelmi alakja mythikus keretbe, való élete költött legendába költözik által? Hogy lehet, hogy valaki, a hívők áhíthatóságában természetfeletti bölcsőre és koporsóra tegyen szert? Kétségenkívül úgy, hogy rendkívüli értelmi és erkölcsi tehetségei vannak, s exaltált erénye, ékes-szólása, ömlengő szeretete nagy eszméket ébresztenek benne s nagy tettekre lelkesítik. Ezek a köztudat mélyeiben felőle bizonyos meghatározhatatlan reményeket keltenek, lévén a fenségesnek olyan a természete, mi attól függ, hogy mit tapasztalunk rendszeren. Aztán nagy férfiaknak és nagy eszméknek nagy suggestiv erejük is van. A nép követi nyomdokait; tanítványai dicsőítik, titkos követői akadnak, kik idővel és alkalommal készké válnak személyét és tanait egyaránt előbb igaz egyszerűséggel font koszorúval környezni, majd a legenda magasztos határáig kiterjeszteni és a jövődő nemzedékek dicső eszményét belőle alkotni meg — igen! a felgyult képzelet átalakítja, a költészet és művészet kidolgozza és végre befejezi munkáját, hogy bebizonyítva lássák mindenek, hogy „a mythos szépsége csak belső igazságának viszfénye” . . . A haladás a Golgothától az Olajfáig az emberi szellem haladása volt. A mű pedig ugyanazon könyvnek második kötete. A kor annak megírásához. Jézusnak a nagygyá levésre a maga eszközeit, tanítványainak lelkesültségét, az íróknak tudását, a hívők seregének a légiesnek, a nem mindennapiaknak szeretetét adta — és megszülemlettek a tények, melyeket ma kimagyarázni általános elvekből — oly nehéz. Annyi azonban ennek ellenére is látható, hogy sokan csakis a zsidók hajthatatlan szellemében, a görög miveltség akadémikus és gnostikus levegőjétől illatos keleticességében, Jézus páratlanul álló tragikus történetében találták fel a maguk megfigyeléseiket a hit hősciről és tárgyairól. A harez, a demokrátiának harez, s ezért győzni tud az iskolákban, mint az oltá-

rok mellett, a sectáriusoknál, mint a szegényeknél. S a hol a terek még visszhangozzák az „ember fiának“ szavait, ott mintegy hegyeire vetődik még óriás alakja, s az emberben, a gondolkozó és érző emberben, ki gondolja, hogy megmenthető még Zsidóország ereje, s ki érzi, hogy valami rothad az emberiségben, egy-egy tudatos és világos perezeit és gyönyöreit teremti meg a prófétai hangulatnak s látván láttatja, mint sikerül két eszme, az emberi és isteni eszméjének összeesattanása egy helyen, kiegyeztetése egy lélekben, hogy aztán „mindkét eszme varázsitalát egy tanba, a kereszténység tanába csepegtesse bele“ . . .

Könnyű volt-e vajjon aztán hatni a Megváltó eszméivel, mikor ezeknek hangulata magában is valami édesen andalító hangulatot kelt? Bizonyára az. De lett légyen akár könnyű, akár nehéz e munka, állott légyen szemközt egy álomöldöste sívár közszellemmel, vagy pedig egy álmodozó népkedélylyel a galileai gondolat, a ki azzal hatni kívánt, annak a nép nyelvén, a nép számára kellett azt írásba foglalnia, s a hős életét földolgoznia. A népnek ridegen semmi sem kell. Ez okból is a költészet feglalta el a történet helyét. De ennek a történelmi eseménynek látszatát kellett adni. S hogy már ezeknek mélyeibe hatolhassunk, a kezdetleges kodex-irodalom pergamentjeit kellene olvasni, ott tán még megérthető annak a kéznek heve, mely az evangelium lapjait írta; de a fordítás már mint egy-egy rejtélyt mutatja. Minderről azért inkább csak úgy hozzávetőleg szólhatunk . . . Tán nem lesz hiba, ha mint egyéni véleményt így is kijelentem itt, hogy a hit Krisztusról aránylag olyan gyorsan kifejlődött, hogy szinte meglepte a világot. Ézik rajta, hogy kész hősre van szükség, ki mindent legyőz. És a ki egyideig az égben van ugyan, de csak idő kérdése, mikor jó el újra győzni, szüntelenül győzni. Világrendítő tervek teremtették meg ezeket a gyönyörű csodákat. Az új aera alapozásának sürgőssége szülte az érzéki formát. A lelkek gazdagsága emelte cultusszá a kegyeletet, mely halálában is el nem apadó könnyel siratja szerettét.

De hát ha így állott elé, mikép tudta e csoda magát mind e mai napig fentartani. Mert más dolog, a mi valósággal létezik, s így mindig bizonyítható, s ismét más, a minek keletkezése lehetséges, s így hypothesiscinket esetleg csak egygyel szaporítja . . . Úgy tartotta fenn magát a mennybemenetel cso-

dája, hogy Pál apostollal a hivek azt legalább a kezdet-kezdetén erkölcsi értelemben vették. Úgy volt jó, úgy helyes, hogy ne legyen az csak a mythosnak erőtelen helyeslése; hanem legyen a Jézus nagyságának elismertetése, mely a népek szívébe erkölcsi tekintélyt és erőt víz be; legyen létadása a keresztem meglepő és a régieket feloszlató erejének a hegyek csucsein, mint a föld üregeiben, elevenüljenek meg újra, meg újra azok a rajongó eszmék, melyek Jézust az égbe vitték; daczoljon még tovább a pogány világgal az új föld, melyet az ő felkent lábai érintettek, lengjen és lobogjon a zászló, melyet teremtfői fuvallat hívott elé a sötétségből; s derüljön ki aztán az a bájos ég, melyet a sok sejtelemszerű várakozás miatt a káprázatos képzelő tehetség telerakott természetfeletti jóslatokkal. Ez volt az a szellemi légkör, melyben végbement az, a mi. S most kérдем, csábítóbb lehetett volna-e a keresztény hit első letéteményesseire nézve, a csodák halmozása, melyek vesztére jártak még mindenütt a vallásosságnak, mint a kedélyek erős hullámlásában megragadni a segítséget, mely kínálkozott mindenütt, melyre — a mint kimutattuk már — megtisztulva készen állott az út, a hol csak egy csirája el volt hintve a demokratikus érdekeknek? Hihetetlen! Nem volt Jézus élettörténelme szinpad készlet, mely rögtön eltűnik, mihelyt az előadás véget ért, s melynek ennél fogva, míg emlékezete meleg, a hatást mindenképp biztosítani kell, mert ez az értékmérője. Örök láng volt az, kiszakítva a napok tengeréből, hogy magához vonzza a világosság gyermekeit. A legnemesebb eszmének szárnyra keltése volt az, mely kívánságot kelt egyuttal követni őt az eget útjára. . . . Hegy és magaslat volt az, az emberiség szellemének talajából kinőve. Hegy, mely magában rejti a gazdag termő erőt. S ezt hasznára fordítja az emberiségnek. Bensejének gazdag termőereje cselekvéseiben felszínre jött, s mintegy áldozati füst, eget kért. Gondolatok hasadtak ki a gazdag kincses bányából, nemcsak, — a tüzhányó tört ki. De ez a végső kitörés alatt még nem omlott össze. Sőt újra összpontosítja erejét, hogy minél kisebb a kör, melyre hatása kiterjedt, annál tüzesebb legyen az inspiratio az eszmék fészkeiben. Ki úgy állt és kellett hogy álljon tehát hivei előtt, a feltámadás érzéki hite, s a visszajövetel reményteljes jelei mellett is, mint a kinek „jóságos, megbocsátó szíve embertársainál, gondolkozó feje az

égben, szerető karja barátainak válla körül, hatalmas szelleme pedig Istennél van" (Tollin H); vagy másként, a ki „lábával a saját hitének köszikláján, szívével a komor végtelenen áll, a felleg és vihar mennyczetén felül" (Martineau), mintegy oly magaslaton, hol hiába őriztetné Pilátus, hogy el ne lophassák: arról nem lehet, hogy a költő ihlete még jelképileg is mást vagy többet mondjon a közgondolkodásnál. E szerint nem tartották tehát azt, hogy bűbájosok varázsfátyolával emelkedett ő fel az égre, míg az övéi a lelkükbe belekapott szomorú önmegadással merengnek távoztán; hanem úgy kellett tekintsék, hogy eszméiben a meghalt anyagból visszatért az élő szívekbe. Nem Jézus személyének esodálatos végmegdicsőülése, hanem az ő eszméinek merész fölszárnyalása, a lelkek és az élet nagy buvárának a népérzelem tengerében történt hatalmas emelkedése, az ő nevének a történelmi eszmények egébe való fölszállása: köttetett itt legelsőbb egy naphoz, legalább ez kellett legyen és volt is bizonyára a fő ezél. Mennyire mozdította elő később az életnek legendaszerű teljes átalakítása e ezélt és mennyiben vált szükségessé mégis az érzéki forma is, különben az eszmék légiességében az érdeklődés elhamvad, ezt megmutatja a hely, hol állítólag a csoda végbement.

BÖLÖNI VILMOS.

Dávid Ferencz.

(Folytatás.)

80 2-zil.

Dávid Ferencz fenkölt lelkének legnemesebb gondolkozása sugárzik ki Isten házában 1568-ban kijelentett legmagasztosabb törvényünkből. Mily sötét mélységbe süllyed e lélekemelő törvényalkotással szemben az előbbi 1566-iki vallásüldöző országgyűlési rendelet ádázan pusztító vad szenvedélye, mely zordon háttérének középkorias homályában a legsötétebb torzalakot, a debreczeni orthodox egyház törvényfaragó s akkoriban is zsákmanýra leső, ravasz Luciferét rejti.

Ez volt a legméltóbb s egyuttal leglealázóbb felelet Melius debreczeni zsinatának mult évi véres hitcikkelyeire.

János Zsigmond fejedelem ekkor már teljesen a kolozváriak jótékony befolyása alatt állott. A mult évben napvilágra jött s részben neki ajánlt zsinati förmedvények vérszomjas szitkozódásai betegen kapták őt s a régi magyar betegség kinzó rémeként hatottak reá azután is: lelke csömörrel telt el a Melius „magyar vallás“ gyanánt ajánlt törvénytelenégeire gondolva s a lesujtó visszatorlástól csak a könnyen félrevezethető pórtömegre s a bárdolatlan népszenevedély féktelen kiésapongásaira való tekintet tartotta őt vissza, a minek elrettentő példáit az alföld már a lázadó Dózsa idejében eléggé megmutatta.

Atyja írtó fegyverrel verte volt le 1514-ben az ország-felforgató kapzsi szenvedélyeket, de a mitsem vétő magyar jobbágy-ságnak is szörnyü nagy kárával. A kegyes ifju király most szeliden határozta el lelke mély töprengésében, hogy a Melius eretnek-írtó s társadalom-felforgató törekvéseit maga is csak társadalmi uton s kibékirő eszközökkel háritja el.

Első és legfőbb intézkedése: Dávid Ferencznek nyomtató sajtót bocsat rendelkezésére, hogy a nyilvánosság előtt a köz- ①
véleményt irányító irodalmi művekkel hozzá méltóan meg-

jelenhessen. A sajtót a fejedelmi székhelyre, Gyulafehérvárra rendelte 1567. nyarán s a Debreczentől átpártolt Hofhalter Rafaelt, Melius szerint most már Rosszhaltert, királyi könyvnyomtatóként állították vezetésére. Második igen nagy érdekű intézkedése az 1568-iki országgyűlés nyílt és bátor fellépése volt a vallásszabadság megerősítése és biztosítása fenséges nagy ügyében. Harmadik rendelkezésével a versengő két magyar vállás közt az elsőség eldöntése végett, vagy a lehető egyezség kivitelére, egy új országos nagy zsinatot hivatott össze márczius 3-ára székvárosába, s ott is a fényes, nagyobbik királyi palotába.

Melius némán, hangtalanul lapult meg a tordai országgyűlés előtt a jóval biztosabb Debreczenben.¹ Most, hogy a döntő mérkőzést a fejedelmi hatalom elrendelte, minden erejét összeszedve, egész népes táborával sietett a főváros felé, hogy utolsó erdélyi utjában a tőle, Balogh Ferencz szerint: „Debreczen sziklakeblű hitbajnokától,“ mindig lelkiismeretesen képviselt Kálvin valami nagyobb kudarcot, avagy szégyent ne vallhasson.²

A fejedelmi palota diszes nagy ebédlőtermében gyűltek egybe Erdély és a hozzá tartozó Partium legtudósabb férfiai. Ott voltak Kolozsvárról Dáviddal Basilius és Hunyadi A. Demeter, Gyulafehérvárról Blandratával Csázmai lelkész, Óvári Benédek, Wagner és Gyulai tanárok, Abrudbányáról régi irodalmunk legkitünőbb száftírárója: Karádj Pál, továbbá Szegedi Lajos és Sztúrai Miklós tordai, Albanus dézsi és Sinnig székelykereszturi lelkészek.

A kálvinisták, vagy katolikusok (e pópás nevet foglalták le akkor is maguknak) részéről Meliuson kívül Czeglédi György váradai, Thuri Pál bihari és Thordai Sándor András dévai prédikátorok disputáltak, a mint kitelhetett e fényes úri gyülekezésben tőlük. Lutheránus pap — mert szeretnek bámulni — igen sok jelent meg, de csak a kis Klein Lőrincz beszterezzei lelkész mert vitatkozni közülök, a félt és irigyelt unitáriusokkal.

Feltűnő, hogy a négy „katolikus“ bíró közül — Hebler

¹ 1568-ban Szent Jánost magyarázó prédikációit Istennek ajánlta „Debreczenben, nyoczadik napján Bodogaszszon havának, esztendőnek forgásában: 1568.“ Ezzel tanusítja Isten előtt, hogy a tordai országgyűlésen jelen nem volt s ott ő semmiben részt nem vett.

² Balogh emberbálványozásának jellemző tünete a gyarló Melius e naiv feldicsérése: „szellemi hatalomra nézve egy táborral felérő ellenküzdér“. (113. l.) Valami tatár csordára gondolhatott e tulzók fölbécsülésnél.

püspök a fő közöttük — csak egy volt valóban kálvinista, a Kolozsvárt nyugalmazott öreg Heltai. A másik bírójuk talán Károlyi Sebestyén lehetett Szászvárosról, ha ugyan Melius-felé fordította most az eddig szász Heblert tisztelő lutheránus köpenyeget. E szerint az erdélyiek már épen nem bíztak Melius kipróbált táborkarában, mert a bigott genfiiek példája szerint szüntelen csak eskette-eskette,¹ s az ő saját különleges bihari pontjainak untalan aláíratta alárendelt papjait. Ez volt az ő szokott ügyes és ravasz politikája s az ily sokszorosan lekötött rab lelkek ítéletére ugyan ki adna valamit . . .

(Tíz napon) át tartott a tudósok disputációja a fejedelemlnek és kancellárjának, a krakkói egyetem régi diszének, Csáki Mihálynak, vezetése alatt az egész királyi udvar, számos főrangú és nemes úr jelenlétében. Már reggel öt órakor elkezdtek az egymáshoz szóló szép felelgetést és tartott az fáradhatatlanul mindaddig, míg a fejedelmi szózat be nem rekesztette.

Mint rendszeren történni szokott, egyik fél sem maradhatott az ily meddő szellemi mérkőzésben győztesen. A vita elején a mindenben csak a hasznot kereső Meliusék a legyőzöttek világi módon megbüntetését követelték: a zsidó eretnek-kövezést és a latin szent-máglyát forgatták sötét elméjükben; míg Dávid egészen a király kegyelmére hagyta a vesztes félt.

Az elbizott, győzni vágyó Blandrata olaszos fenhéjazással tört elő a heves vitában, de legyőzte váratlanul Czeglédi György s maga Békés Gáspár is, a vetélkedés felügyelője (moderatora), a szeles olaszt egy nyomon járásra utasította² Dávid azonnal bajtársa segítségére sietett, de ez egyszer hiába: a nagy tekin-

¹ Balogh Ferencz 1872-ben is megjegyzi a szintén Kálvint valló skótokra utalva: „Ezek valának a magyar covenanterek!“ (M. prot. egyház tört. 69.) Melius így vall ugyanerről bibliájában: „Öszve kötötte és eskütte, mint az pártolók tesznek.“ (A kir. 2. kve. 216.) A köröztösökről is többször megemlékezik magyarázataiban. (Dózsa pórhadai voltak 1514-ben.)

² Dávid Ferencz csak múltó balesetnek tekinthette a Blandrata botlását, mely legfőlebb vigyázatra és nagyobb önállásra intette őt. Czeglédi György is szalmakoszorut vitt magával haza a disputatióról. Elszólta magát s ezért őt is kinevették. Azt találta bevallani: „Miképpen a Fiu függ az Atyától, azonképpen az Atya is függ a Fiutól.“ „Mely szép vallással — jegyezte meg Dávid Ferencz — szép nevet is találta magának, mert egész országban Pendet (függ latinul) Györgynek nevezik.“ Az Egy Atya Istennek . . . 1571. vallástétel. Colosvár. CCC. 1.

tetben álló doktor váratlan botlásán felújjongó ellenpárt nem engedte őt szóhoz jutni.

Jó magát az összes ellenfelek sem tudták „egy pillanatra sem“ legyőzni, vagy bár kissé zavarba hozni. Könnyedén elsiklott a kényesebb kérdések fölött. Az ellene felhozott szentirási helyeket, néha alant, néha felül, vagy belől, avagy mellette,¹ oly talpra esetten értelmezte, hogy a náluknál is kitanultabb lutheránuson még Heblerék is bámultak, nemcsak Haner, igen böles és tudós történetírójuk.

Az Erdélyben Bacchusnak, Bakkos Péternek ismert és nevezett Melius el-elvesztette a vita folyamán igen csekélyke türelmét s ki-kitört, a mint nem tanulta Wittenbergában, amúgy somogyiasan, e bor mellett is kiváló őszinteséggel tárgyaló magyar nép egyenes módja szerint.

Különösen a kilenczedik napon lángolt fel Melius elfojtva lappangó dühös indulata. Még magára a fejedelemre is rászózatolt. Vagy a Pokoly szelidebb előadásaként: „Melius a vita 9-ik napján már meg akart szökni a Dávid érvelései elől; de a fejedelem kijelentette, hogy ha Meliusék nem hallgatják is meg, ő meghallgatja Dávidot“.²

Azt talán mondanunk sem kell, hogy az egész hosszú disputatio csupán egy üres, ma már tartalom nélkül való másvilági képtelenség, a szentháromság körül forgott, melyre Pokoly szerint az egész — ma már romba dőlt — kálvini hitrendszer reá volt építve. (I. 178.) Meliusék körömszakadtáig védtek ezt a legendaszerű kath. hitelvet, melyet magában az evangéliumban ugyan sehol sem találhattak fel. A kath. háromságot is már maga Kálvin megvesztegette, mikor az Atyát a másik kettő elé helyezte. E Kálvintól jónak talált elrendezés alapján megrontotta az isteni személyek egyenlőségét. Czeglédi azzal akart segíteni baján, hogy az Atya is úgy függ a Fiutól, mint a Fiu az Atyától. A fölhangzó kinevetés élő bizonyossága volt annak, hogy itt Erdélyben, 1568-ban, már ép úgy befellegzett az ég a mesés Kálvinos háromságnak, mint előbb Genfben besötétült a körben forgó athanasiusi symbolumnak.³

¹ Egykoru szász följegyzés elismerésén alapul e méltatás. Lásd Teutsch G. D. Urkundenbuch der ev. Landeskirche. Hermannstadt, 1883 I. 115. Vesd össze Pokoly, I. 183.

² U. o. I. 213.

³ Szent-Ágostontól külesönözgető Kálvin merőben elvetette Athanasiust,

Egy új csalódással gazdagabban bocsátotta el a nemesgondolkozásu fejedelem országa papságát, a huszár-latin szerűn most is csak mind csupa üres szalmát eséplő tudós-gyülekezettet. Melius hada nagy örömmel sietett haza; csak az egy Czeglédi Györgynek kellett dugdosni az erdélyiektől nyert szalmakoszorut. Betöltötték hangos diadalmi zajjal az egész tágas, téres Tiszamelléket. De azért lelkökre felfogadták, hogy soha többé vissza nem térnek ilyen kevés borra és ilyen sok urasan szép felelgetésekre.

Dávidnak sem volt elég oka teljes megelégedésre: a Blandrata doktor véletlen kudarczával füstbe ment a kolozsváriaktól biztosra vett döntő győzelem.¹

Ezalatt Kolozsvár összes magyar lakossága lázas izgalomban égve várta a sokáig elhúzódó országos zsinat bevégezését. Remegtek még gondolatjára is annak, hogy netalán az elhatalmasodott hajdu-párt orthodox kánonjai árásszák el vér, könny és szent szitkok özönével fényesen felhajnalodott egét csak imént földerült szép lelki szabadságuknak. Mikor a várva-várt jó hír nagy örömeikre megérkezett, hogy a diadalmas főpap immár útban vagy, a magyar főbíró intézkedésére, a nagy négyeszetű Mátyás-téren állottak fel a város száz és magyar polgárai sűrű rajokban, s ott várták holtig szeretett, bölcs és tudós főpásztorukat.

Az 1817-iki országos nagy inség előtt e város az ország délvidékével inkább csak a Torda-kapun át, a györgyfalvi és ajtoni völgy ős római utvonala közlekedett. Mikor a már unitárius Aranyosszék és Torda népes vidékéről egybesereglett ünneplő

„kinek tételeit — szerinte — egy valódi ker. egyház sem fogadná el.“ Az ő 3-ságról való nyilatkozata eretnokség a katholicizmus szemében. Tanulság ebből az, hogy a fából ma sem lehet vaskarika. A mi 3 az nem 1, a mi 1 az nem 3. Az unitárius kollegium könyvtárába az amerikai unitáriusok a mult században küldtek ajándékba egy vaskos könyvet, melybe a háromságról való megfejtések vannak mind gondosan és tanulságosan felsorolva. Annál mulatságosabb s végén elszomorítóbb könyv nem lehet a világon. A kit érdekel a kör négyeszögítése, a szent zabhegyezés, vagy azon aczél, a mit Melius rézből csinált az ő bibliájában, az forgassa át e könyvet, mert sokat fog okulni végtére.

¹ Blandrata fel is hagyott ekkor a nyilvánosság előtt való vitakozással. Mentségül azt hozta volt fel, hogy ő nem a theologia doktora. Az ellenpárt kinevette a beismerő vallomásért.

banderium megérkezett s mikor magának a városnak díszkocsija is hirtelen feltűnt a Torda-utczában, a mai Szentháromság kő-bálvány emléke közelében, a nép hangos örömkialtásban tört ki s a szász „vivát“ és magyar „éljen“ riadal eget verőleg hangzott föl. Mert jól tudott ez ifju nép még akkor lelkesedni s a magyar tűz a fásultabb szász keblet is ez idétt magasb lángra lobbantotta.

Mikor a díszkocsi délkeleten a széles Mátyás-térre ért, az egyszerű fekete ruhás főpap kiszállt belőle és a mostani New-York palota szögletén akkor ott állt szép kerekkövön nagy hangos beszédet tartott az ő hív népéhez s Isten ígéjeként böles, oktató szavakat intézett az ő szívből szeretett vérrokonaihoz. E korunkra szállt kerekkövet, a nagy multnak egyetlen fenmaradt hű tanujelét, ma is őrzik örök emlékezet okáért a kolozsvári unitárius templom ezintermében.¹

Így szól a beszédes hagyomány és még emellett azt is szívesen elhitetné velünk, hogy a város lakói legott az új vallásra mind átálltak volna. Ámde akadtak még a törzsökösebb szászok között, kik dehogy adták oda oly olesó áron és könnyű szerrel a magyar félnek a perben álló szép főtéri nagy templomot. Hiszen azt szerintök csupán csak ők és az ő apáik építették. Heltai és András szász papok álltak vezérül a nekidühödt lázadók élén, s a mint mondják, Dávidot még halállal is fenyegették a magyarokkal való tartásaért.

1568. június 13-án a megbízott fejedelmi tábla kihirdette ez ügyben a sokaktól oly nehezen várt ítéletét: a piaczi két

¹ Még egy „nagynevű történész“ is föllekcsül oly szép jelenet láttára. „Dávid Kolozsvárt . . . a szabad ég alatt hatalmasan prédikálván, hallgatói vállukon vitték bé őt a Piacz-utczai (?) nagytemplomba.“ (Lásd Balogh F. M. prot. egyház történetét. „Melius Péternek ajánlva.“ 102 l.) Nem mondja meg tudósunk, honnan veszi értesülését, a mi rendes nála. 1566-ra teszi az eseményt és a Piacz-utczára, ez is debreczeni szemre vall. Szépnévű tanítványa — pedig eljárógat naponta az aranyos feliratu emlékkő mellett — merőben hallgat az egészről. Ez is az ő szokott eljárása. Később hallgat Dávid debreczeni látogatásáról is, a debreczeni diákok Kolozsvárra jöttéről is, stb. stb., mert mindez erősen megzavarná az ő hármas szent circulusait. (V. ö. Pokoly, I. 216—18.)

De a templompert bezzeg feltálalja az ő szokott gusztsusa szerint. Erősen sajnálja, hogy a néhány ref. szász nem kapta meg az egész nagytemplomot. Mily tágas csür lett volna az később a Kolozsvárra becsempészett ref. hóstátiaknak.

templom s az óvári főiskola ezután is közösen a szászoké és magyaroké marad.

Évenként fölváltva, mikor magyar a főbíró, akkor a magyarok, mikor szász, akkor a szászok járhatnak a főtemplomba. A másik félnek jut ezalatt a mellette levő kisebbik templom. Ily sorban kezeljék Kolozsvárt mindkét részről a közös egyházi és iskolai javakat is.

Ez igazságos és szabadabb irányu döntés most már egy szemes szászt sem kötött a Melius táborához. Még magát a leg tudósabb Heltait sem, ki 1544 óta volt a város hitéletének világitó szövétneke, 17 évig Luthert, 7 évig Kálvint hiven követvén. Nemsokára írmagul sem maradt vastagnyaku kálvinistának egyetlen egy sem közülök. Kincses Kolozsvárunkban, az új, protestáns Erdélynek, sőt nemcsak a kis Erdélynek, hanem az egész nagy Magyarországnak ez idétt legműveltebb magyar városában, a felvilágosodás, mint Pokoly József mondaná, „egy csapásra“ oly általános lett.¹

IX.

A váradai országos nagy vita és döntő következményei.

A szintén nagy győzelem hírével, sőt koszorus diadallal hazatért Melius 1568. aug. 22-re már új zsinatot hirdetett Váradra, hogy a netalán tán feltűnedőző ütött réseket és csorbákat minél hamarább kiköszörülhesse. Az erdélyiek elesodálkozva kérdezték: miért nem hívták meg őket is oda szabadon zsinatolni, s egy illusztrált könyvet küldtek Váradra, hadd tekintsék meg Melius katonái: van-e abban elég anyag a vitatkozásra. Ők is tartanak nov. 14-én Tordán hitépitő gyülekezést, melyre nemcsak az Isten egyházát, hanem azokat a dücesekedő katonákat is (értsd: az alföldi hajdukat, darabontokat, Melius szerint: köröztösöket) szívesen meghívják.²

¹ Abban már teljesen igaza van Pokolynak, hogy a legmagyarabb vallás magyarosította ekkor meg az egész Kolozsvárt. (V. ö. I. 217/18. De azt ma nem úgy kell érteni, hogy csupán azok volnának csak az igazi magyar tulipános keresztyének.

² Pokoly I. 219. 220. „Vajjon megtartatott-e az aug. 22-iki váradai és a nov. 14-iki tordai zsinat és ha meg: minő eredménnyel, arról nincs megemlékezés.“

Az ajándék-könyv Erdély első képeskönyve, melyet a lengyel és magyar lélekben egyes testvér-papok, Dávid és Blandrata szerkesztésével, együttesen állítottak össze. Tanulságos mutatóványokat gyűjtöttek ott egybe a szentháromságnak szokott bálványyszerű kath. ábrázolásai felől.

A hamarosan értesült római pápa azonnal el is tiltotta e különös keleti izlésű bálványképek további tisztelését „a magyar eretnekek gúnyolása” miatt;¹ de azért ma is lehet azoknak egyikét-másikat látni a Szent-Háromság szobrainak ábrázolásánál. Mit tehetnének egyebet, ha nem Buddhához fordulnának isteneik megvalósítása szent képeiért.

Itt magok Dávidék is elvétették egy kissé a kálvinista próféta fejére lesújtó szent sulykot: Melius számtalan szép hasonlatának legjelesbikét is megrajzoltatták Hofhalterrel az istenes sorozat befejezéseképen, ki úgy látszik, Szent Patrik hármaslevelű lóheréjén okulva, (a ki ezer év előtt az együgyű írek elméjét fogta meg ily költői virágos theológiával), jó maga is a legdicsebb Kálvin-féle szentháromságot háromfejű gyűrűnek találta vallani. E találó képben bemutatott hármas drágakövé gyűrűt, a Meliusi theologia bárgyú bölesességének elméssen kigunyolt symbolumát, sohasem tudták Kálvin hű fiai azután elfelejteni, avagy megbocsátani. Fölemlegetik azt még a XVII—XVIII. században is nem egyszer; sőt 1638-ban a legboldogabb Kálvin-korszakban fej- és jószágvesztés kitűzésével semmisítették meg e Debreczenbe bébukkant Bolond Mihók számára készült bolondos bálványképeket.²

¹ Reusch, Der Index der verbotenen Bücher I. 53 k. II. 277.

² Melius eretnekirtó kanonjai utódai buzgóságából végre a kálvinista egyház állandó törvényei közé kerültek. A váradi 1591. közzsinat már megérősítette azokat. Ebből lett a Geleji XII-dik kánonja. (Lásd Kiss Áron, M. ref. zsinatok végzései. 566.) Erdélyben Thoroczka János kivégzése volt egyedüli teljes végrehajtása és ez kizárólag Geleji érdeme. Utódai nem merték követni embertelen példáját. Dávid Ferenczre is rá akarták 1579-ben már csak a jezsuiták barátsága kedvéért is alkalmazni; de a nemesség fellépésétől tartó fejedelem nem engedte meg az eleven emberáldozatot.

Ki gondolná ma, hogy Gelej Katona István még az ő czigányhohérait is egyszerűen Meliustól vette. Vesd össze: „A jámbor királyok, fő hadnagykok készek voltak a bünöst (magok) megölni. Most czigán kell . . . A minemű országunk, olyan törvényünk is.” (Az 1-ső királi könyv. 127.) Rákóczinak azonban a kivégzettnek inkább nagyobb vagyona, mint vére kellett. Ezért az orthodox püspök a czigányhoz folyamodott az ő pogány szentháromságnak méltó megdicsőítésére.

Egyidejűleg a nagy Melius emlékének azzal adtak hozzá legillőbb s kudarczát kiengesztelő elégtételt, hogy debreczeni Mózes szellemű kánonjait alkalmazták Thoroczkai Jánosra, a tudós Máté püspök horgon akadt fiára, kit 1638. július 17-én igazhitű kálvinista cigányokkal köveztek agyon a Dézs melletti két Szamos szögében, a szentháromság nagyobb dicsőségére s a tatárok keze közül kikerült Geleji Katona István orthodox püspök kálvinimádó keresztyén szívének legnagyobb gyönyörűségére.¹

Itt melleleg föl kell emlitenem: gondom volt arra is, hogy e véresen megtorolt képet illő jó alkalommal az 1896-ik országos kiállításon az irodalomtörténeti ritkaságok között az ünneplő fővárosban mindenki tetszése szerint megláthassa. És az újabb felvilágosult idők jellemzésére mondhatom: egyetlen hang sem szólalt fel e véresen megbosszult „szentségtörés“ ellen, melyet a XVI—XVII. század orthodox kálvinistái annyiszor felhánytak az ő póru! járt böles Méliusok félszeg tudású tekintélyének megóvása érdekében.

Mig Erdélyben 1567—1568 után napról-napra mindinkább terjedt az emberszerető s minden jót, nemest és igazt lelkéből

¹ Kálvin e legundokabb, még Knoxnál is alávalóbb lelkületű majma, „megcsapatta“ volna nemes ellenfelét, Enyedi György püspököt, a Szentháromságról irt munkájáért, melyet 100 éven át is hiába czáfolgattak. Thoroczkai püspök lefordította magyarrá s kiadta 20 év előtt Bethlen István pártfogásával. Ezt kellett megbosszulni a család előbb meggyalázásával, azután számkivetésével. János fiának, tekintélyes aranyművesnek, az volt minden vétke, mondta: ha Jézus a földre jönne, szőlőjébe küldené őt dolgozni. A kolozsváriak magok dolgozták kitűnő szőlőjüket, melyből egy csoport ős időktől ma is az unitáriusoké. A mondás értelme még csak nem is tiszteletlenség, egyszerű kijelentése annak, hogy Jézus ember volt. De Geleji Machiavellitől és Kálvintól tanult, neki véres áldozat kellett, hogy az unitáriusok hatalmát megtörje. Lyukas lapáttal verették meg a kolozsvári pellengér alatt még azt a városi tanácsost is, ki egyháztörténelemhez értve azt merte mondani, hogy a szentháromságot a niceaei zsinaton alkották. Lásd: Erdélyi országgyűl. emlékek X. kötetét és Segesvári, Régeni egykoru krónikáját.

A ki a kálvinisták első pénzzel boldogító bankár-püspökét hiven ismerni akarja, olvassa a „Titkok Titka“ előszavát, melyben épen mint Knox, Geleji magát a gyilkosság apostolának vallja. Rákóczit is fennen dicséri az erőszakos, „istenes módon“ való térítésért. A ki a boldogtalan nagy tudós Kálvintól fertőzött észjárását kíváncsi megismerni, olvassa el a boldogságos szűz fogantatásáról irt prédikációját. Hyenekkel oktatták ki orthodox atyáink az ártatlan hajadont!

megbecsülő unitárizmus s maga János Zsigmond és tanácsurai, a fő- és közrendü nemesség csaknem egytől-egyig mind Dávid mellé állottak: a Királyhágótól a Tiszáig terjedő félreeső paraszt jobbágy-földeken Melius erősen rajta volt, hogy az ő új törvénytelen Mózesi kánonjait is a lehetőség szerint életbe léptesse. Egyre-másra érkeztek fellépése után keserű panaszok leginkább azért, hogy szabadabb szellemű papjait ádáz dühvel üldözi s az Erdélyből kiment újhitűeket vallásukban vakmerően háborgatja. Dávid Ferencz a sűrű panaszok után elhatározta, hogy egy utolsó döntő ütközetre maga is kimegy Magyarországra,¹ hogy Meliust saját hívei előtt legyőzve, megalázza, vagy vele kibékülve, helyreállítsa a két egyháznak előbbi egyetértését.

János Zsigmond készséggel járult hozzá beleegyezésével ez újabban tartandó országos nagy zsinathoz, mert attól a külön szakadtak egyesülését ő is szívéből remélte. 1567 őszén még Erdélyben azt beszélték, hogy zsinatra Debreczenbe semmikép ki nem mennének, mert ez a hely „gyanus“ előttük, mert papja „ámító és vérszomjazó“.² Most Dávid egy merész, a tordai szabadsághirdető országgyűlés után is kockázatos lépésre szánta el magát. Némi esekély kísérettel ellátogatott egy kis előzetes egyezkedésre Debreczenbe s ott a városnak, talán mint a fejedelem megbízottja, egy-két napig váratlan vendége volt.

Nem a vendégellátással megbízott főpaphoz, hanem valószínűleg a világiasb főbíróhoz szállott vendégképen s elmondhatjuk, egy hajaszála sem görbült meg a vendégszerető és még mindig elég józaneszű, derék magyar nép körében, kiket a Kálvin-theológia ekkor még nem zavart nagyon ki régi, jámbor erkölceiből. E tapasztalat iratta talán Karádival nemsokára a komoly „Balassi Árultatása“ után a sokkal élénkebb humoru „Debreczeni Disputatiót“, mely legkitünőbb hitvitázó drámánk érdekesen mutatja be a mindenkinek parancsolgató Péter pápának fényes pápistás udvarát.

¹ A szászok megtérítésére Blandrata hasonló tervet forgatott furfangos agyában: tartson a nagytehetségű, három nyelven is ékesszóló Dávid a fejedelem egybehívásával országos nagy zsinatot s abban győzelmes vitakozást. Dávid készült is e neki nem nehéz feladatra, a szászok is tárgyaltak föléle szebni zsinatukon: de a német nyelvű közös zsinat tervét sohasem hajtották végre. Lásd Teutsch, Urkundenbuch. II. 115. és Pokoly. I. 220. és 238.

² Lásd Blandrata levelét, ki 1568. elején „vafer impostornak“ nevezi a lengyelek előtt Meliust.

A „Debreczeni Disputatio“ tréfás előadása szerint, a hatalmával és henye úri életmódjával sokat kérkedő Péter pápa az ellenfél feltüntének első hírére — ugyan mind az két füle megcsöndüle bele“ (Sám. I. kve 7. 229. stb.) — hamarosan elhivatta magához vitéz „kardinálisát“, Czeglédi Györgyöt és tudós „vikáriusát“, Thuri Pált és még többeket hű papjai közül. Egy kis parázs vitatkozást rendeztek talán az Aran Tamás kudarczának immár romladék templomi szent helyén, avagy talán Melius újonnan felépült piacuteczai „dúszes palotájában.“ A híre ment disputationak meglátása és hallása kedvéért igen sok újságkivánó oda szaladt. Az együgyü, jámbor nép bébomlá az igyenes, puszta, sík, nagy és széles térhelyet. (Ez is Melius stilusa.) Kivül is, belül is fölötte sokan tolongtak, hogy megbámulják a nagyhírű főpapokat.

A most taréjtan Péter pápa szőnyeg nélküli alacsony helyekre ültette alábbvaló vendégeit. Ő maga ellenben magasan trónolt ellenökben, hogy méltósága annál jobban kitessék az ő hű és jámbor tudatlan népe előtt.

A vendég Dávidé volt az első szó. Mikor az ő hatalmas „trombita szava“, mellyel a gyűléstermeken mindig uralkodott, messze elhangzón megharsant, megrettenve ugrott fel az ezt tőle nem váró „Péter pápa“ s ijedt haragjában rákiáltott:

— Huj! Mi az ördögöt kiáltasz olly igen? Mi? — Nem egyedül vagy itt!

-- Ugyanígy szoktam én szólni, hogy mindenek meghallják, szólt vissza stentori hangján Varga Ferencz, a királyi udvarnál eltanult nem juhász módon. „Mert nem jó zsákban macskát árúlni!“ Ekképpen felelt meg az oktalankodó Meliusnak az okos Varga.

Vajjon vitatkozott-e az idegenekkel most Czeglédi György is, a ki mint jó kardinál, inkább karddal, mint szóval akart a drámában nekik megfelelni és vajjon valóban elájúlt-e az ingatag bírakat, cziviseket parasztnak szidalmazó „nyavalyás“ Melius, midőn legtudósabb papja, a czigánybarna Thuri Pál, az unitárius érveknek hódolva, megtér közéjük, mint a hogy elájúlt volt múzeumában e két papja előtt az erdélyiek váratlan jövetelének első hírére is, — mindezekről most csak halvány sejtelmünk lehet. A napi tudósítások, ha ugyan voltak, mint egykor az Aron Tamás ügyében, vagy elvesztek, vagy Melius hágott nyakára azoknak.

Lehet az is, hogy csak azért tetette ő magát papjai előtt oly betegesnek, hogy a nagy Kálvinhoz külsőleg is annál jobban hasonlítson. A drámaíró e fölismert hiú jellemvonását annyira túlozta, hogy Meliust művében ép oly nyomorúlt nyavalyatörős képében festi, a milyennek nem-baráti a genfi prófétát a nagy világ előtt akkor csúfosan bemutatgaták.¹ Csak annyi bizonyos, hogy Erdélyben már így mulattak akkor „Varga Ferencznek“ a két- és nem egy, avagy háromszemű szörnyeteg Polyphemoshoz való ellátogatásán, kinek emberevő barlangjánál még az oroslánoknak is csak befelé láthatók lábnyomai, kifelé már egyetlenben egy sem.

A „Debreczeni Disputatio“ tréfás humorát nem tudjuk ma már annyira híven méltányolni, hogy világosan megmondjuk, mi történt meg valójában mindezekből „az Úrnak szava halló városban, Döbröcönben“. (Melius hizelgése. A Samu. 2-dik kve 80.) Csak annyi a legbizonyosabb, hogy erős igérettel kötötték le egymásnak emberséges magokat, hogy a mit nem tisztázhattak az idő rövidsége mián a parasztikusok előtt e romladozott, szalmafödeles, nyomorgó nagy községben, majd kellő módon szóvá teszik azt a fényes főnemesség előtt a vidéknek főhelyén, a márványpalotás, szőlőkben és más földi kincsekben gazdag Nagyváradon.

¹ Az én józan eszem csak ezt diktálta ide. De utólag megláttam a Révész Imre behatóbb értesülését a tőle jól ismert kálvinismusról. Feleljen ő érte, a mit tőle, mint saját beismerő vallomását, itt közre adunk.

Révész Imre, ki 1855-ben még nem volt debreczeni pap, Ipolyi Arnold-hoz irt levelében leszidja először is a szentesi ref. gimnáziumi tanulókat butaságukért. Azután így mutatja be az ő ügyfeleit:

„A nyavalya, nyavalyás szó divatát s jelentését a ref. hitrendszernek . . . lehet tulajdonítani. Nálunk . . . az ember nyavalyássága jelenti Istentől eltántorodott, boldogtalan és szenvedő voltunkat. Híres symbolikus könyvünk (értsd: gorombaságairól elhírhedt), a heidelbergi káté is I-ső főrészében több pontban értekezik az ember *nyavalyásságáról*. Énekes könyvünkben is gyakran fordul elő a nyavalyás kifejezés.“ — Tehetné bárki is ezek után hozzá: És ti boldogtalan révészek, ily nyavalygó nyavalyás hitetekkel boldogítottátok egész 1881-ig az elvakult kálvinista magyar népet? . . .

Lásd mindez épületes dolgokat Abafi Lajos Figyelőjében. Bpest. 1887. XXIII. 369. A debreczeniek dehogymertek volna valaha tiltakozni e szent igazságnak a nagy Révészről való kimondása ellen. E szép kalvinista legenda terjesztette el a nép közt az elvakult „debreczeni szemek“ hírét is.

Dávid Ferencz hatalmas oratiót tartott okt. 20. táján, a fejedelem és udvara s a Partiumból, sőt Magyarország más részeiből is Váradra begyűlt nemesség és papság fényes gyűlekezetében. Az irigy váradi pap hamis ráfogásokat közölt e beszédről Dávid ellen kiadott hat prédikációjában. Dávid utolsó nagy művében nyugodtan azt írta. feleletül: „Caroli Péter önön árnyékával harezol.“ „Azt hiszem, a jámbor aludt akkor, avagy gondot nem viselt reá, a mit mondtam.“¹

Ugyanott még így felel meg a szabad nyelvű és szabad pennájú jámbornak, ki szemtelenül elcsavarja az irásokat, s mint a zsidók, a mi hátul van, azt elől teszi.

„Mértékeld meg, atyámfia keresztyén, Caroli Péter vallását és annak kábaságát. Ha az hármak, t. i. Attya, Fiu, Szent-Lélek az egy természet szerint való Istenben tulajdonságok, melyik Istennek tulajdonsági?“

„Gyakorta kértem az Váradi Disputatióban is őket, hogy megneveznék: micsoda Isten legyen az, kiben ez a három különböző tulajdonságok legyenek, t. i. Attya, Fiu és Szentlélek? De soha egy szóval sem tudtanak felelni; avagy ugyan nem akartanak felelni, mert látták, hogy az ő vallásuknak bolondsága nyilván lönne.“ (Ggg. 2. lev.)

„Az Váradi Disputatióban is róka módra elkerülték és felelni nem akarának együgyüképen: ha a Christus azért-e Isten, és Istennek fia, hogy a teljes Istenség lakozik ő benne és a szent Lelket mérték nélkül vötte? Avagy azért-é, hogy a második szömély a Háromságban, avagy pedig ő magától, avagy az ő Attyától öröktől fogván való Isten? Mert nyilván vagyon, ha öröktől fogván való Isten a Christus, nem volt szükség őtet megszentelni, megkenni, Urrá és Christussá tönni: mert öröktől fogva ugyanaz volt.“

„Látod-é, jó Caroli Péter, hogy én nem árnyékkal hadakozom? (Yy. 1. lev.)

A böles Melius a disputatióban az Atyát azzal akarta megkülönböztetni a Fiutól, hogy ennek van lába, amaz ellenben lábatlan Isten. (Nagyváradi Disp. 122.)

Ilyen lábas és nem lábatlan tudósok e jámbor „Szenháromság bajnoki,“ hogy a jó debreczeni hitész Balogh Ferencz magyarságát e helyen igénybe vegyem. Látni való, mily igaza volt Dávidnak, hogy fő tudós ellenfelei is csak saját árnyékukkal harezolnak, mely árnyék a győzőkkel együtt a világosság

¹ Az Egy Attya Istennek . . . igaz vallástétel. Kolozsvár, 1571. Ddd Ggg. lev.

feltámadásakor nyomtalanul elenyésczik. Heltai is, ki ez évben állt unitáriusnak, jól tudta elhagyott feleiről, „ki lova fiai“. Már a vita első napján azt tudakolta tőlük: mi különbség az Isten felől a Calvinus és kath. hit között? A vita vezetője Békes s maga a király is élénken várta errő a feleletet. Az egri pap, Hellowacus,¹ oda futott hirtelen s hallgatásra, leülésre tessékelt a veszedelmesen kíváncsi öreget.

Mily szép komédia lett volna, ha kiderül, és mindnyájan beismerik, hogy Kálvinnak különb háromsága van, mint Athanasiusnak. E különbséget még Pokoly „nagynevü“ Balogh Ferencze sem látszik ösmerni, ki 1872-ben a Szentháromság nagy bajnokának, Meliusnak, ajánlt egyháztört.-ben csufosan cserben hagyja Kálvint, mert Hagenbachnak a katolikusokéval „tökéletesen egyező“ 3-ságára esküszik. Ugyanott e kiváló debreczeni próféta a kath. klerus felé fordul és a kálvinista jezsuiták legkegyesebb hangján hozzájuk felszólal:

Így hát Melius és társai a *róm. katolikusok helyett (?) is küzdöttek, s bizonyára az ő hálójokat, elismerésöket is megérdemli . . . (106 l.)*

Risum teneatis amici! Hálát és elismerést követel az iránt, ki a pápától az utolsó apácza-anyáczáig az egész „pápa oltárára nyerítő“ kath. klerust a fejedelmek fegyvereivel és az ó-testamentumban tanult „álnokságos haszonnal“ végkép kiirtatná.² (A 2-ik kir. kv. 217.)

Ime, mily igazságos bíró ez a „nagynevü hitész és történész“. Hát még ha azt hallanók, mily egyforma mértékkel méri meg egy súlylyal e kitünő bírónk a legnagyobb kálvinista és katolikus jezsuitát.

¹ Apja becsületos magyar neve csak Halász volt, Meliusnak Juhász, Carolinak Károlyi, Heltainak pedig szebb neve Held.

² Ez orthodoxaink előtt böles, hamis próféta a XIX. sz. 80-as évében, sőt a XX. században is szavazattal dönteti el elvakított tanítványaival: keresztény-e az unitárius? Magyarul alig tud, latinul sem ért: a Melius sirját elborító „ingens saxumot“ (hogy alóla ki ne búhasson!) óriás kőkoporsónak fordítja. (99. l.) „Vas jellemünk“ nevezi Meliust, de elhallgatja, hogy jelleme hamar meg is rozsdásodott. (98. l.) A csengeri zsinat gyászkerete tetszik neki, de szót se szól az ott kihagyott véres XI. cikkelyről. (94. l.) Dicséri, hogy a bőkezű nőket Krisztussal bécsi dívat szerint öltözteti a mennyországban Melius; de elhagyja onnan a magyarosabb „prémes szoknyákat“. Genfben 3 latin munkáját nyomtatja ki Meliusnak, a mi nem áll. (97.) Ugyanott Dudicsesal 1571-ben küldet Genfbe 3 Meliusi könyvet, a melyet már 1570-ben nyomtat szorinte Beza. (97.)

„Az ész megvolt Pázmányban, lángészt a pogányokban is található; de szeretettől (!) lángoló ker. szív, mely az apostoli férfiak sajátja, minél csekélyebb volt benne! Nemcsak a mű, mit kivisz valaki; de *az eszközök nemessége és szépsége* is kell, hogy számításba vételessék. Véres tengert árasztta s hogy a prot. Izrael népe teljesen bele nem vezett, bizonyára az nem az ő szíve szerint történt.“ (138 l.)

Nem védem itt a spanyol király megvásárolt kémjét, Ferdinánd császár biboros árulóját sem, csak egybevetésül azt mutatom itt be, mint festi Balogh a szívének és rossz májának kedves Meliust, a kinek körmére vert királya, mikor a kath. vértengert, szakasztott úgy, mint Pázmány, maga is megárasztani akarta.

„Melius, mint *író*, ha *nem is volt rendkívüli mély tudós . . .* ő a hit védője volt a pusztá (?) emberi okoskodások ellen. *A védett ügy szentsége* s nem fegyvereinek netán időszerű gyarlósága szerint hozandó felette az ítélet!!“ (97 l.)

Ime az idétlen kettős felkiáltó jelekkel oly kitüntetően méltató hamis próféta s ime a „makula nélkül való“ bajnok Melius szentté avatása is a debreczeni pápaság „három százados“ évfordulóján! E kitérés korántsem azért történt, hogy az elvakult Debreczen ősi sötétségét megvilágítsa. Egyszerűen csak azért, hogy az olvasónak legyen némi fogalma arról a gonoszul hitészkedő „nagynevű egyháztörténészről“, ki *korszakos* műve 107. lapján, Meliussal együtt káromkodva, azért küldeti a debreczeni Mózes-utódot a váradi disputatióra, hogy ott „*Isten tisztességét*“ megoltalmazza, a máshitű fejedelem és Dávid pogány követőitől; a nélkül, hogy a nagy tudós kivallaná és megmondaná az itt mélyen megbotránkozható hozzá nem értőknek,¹ hogy csak az ember Jézus volt akkor a Melius oltalmazott teremtető istene, a kinek nem volt szüksége hamis prófétára, s a kinek teremtető voltát Melius az egész zsinat sürgetésére sem tudta bebizonyi-

¹ Maga Dávid Ferencz utolsó, Caroli ellen irt művében így panaszol az őt hamisan káromlók ellen:

„Jól eszекbe vegyék az jámborok, mely igen méltatlan szidalmaznak münket és mely igen hamisan és képmutató képpen kórkodnak, hogy az Christusnak istenségeért és tisztességeért hadakoznak. Mert az ő okoskodásukkal inkább rontják a Christus istenségét és tisztességét, hogy nem mint építenék. Mert a ki oly istenséget tulajdonít és ad a Christusnak, melyet az atya Isten őnéki nem adott: nem istenséget tulajdonít a Christusnak, hanem az ő igaz (atyjától adott) istenségétől őtet megfosztja és szidalmazza.“ Az Egy Atya etc. 1571 Rr. lev.

tani, ellenben Dávid Ferencz debreczeni ígérete szerint hiven kimutatta, hogy az Atya volt egyedül az igaz teremtő Isten.¹

Ma is ilyen szembetűnő ellentmondásokat láthatunk az orthodoxia sziklabajnokainak legtudakosabb hősei között, bármily piczi kérdésben is. Ne csodálkozzunk tehát, ha a XVI. század még ezeknél is fogyatékosabb tudományú s érzekemény sziklakeblü hitküzdőrei (Balogh kemény stílusa ez) egymás megértésére sehogy el nem juthattak, sőt eljutni talán nem is akartak. A harmadik napon ugyanis az Isten követének, Kálvinnak magasztos példája szerint, fölötte igen fenségesen felbőszült Melius póriás durvasággal félbeszakította a Genfben kiművelt Hellopaeus és Dávid Ferencz heves vitáját s mint egy Jehova leszállt angyala (Balogh és Révész izlése szerint) felüvöltött, mint a hogy azt régen a tolnai Servátor-hegy aljában a toronybeli török paptól ijedten hallotta:

„Ezt minden ember megértse! Azért gyűltünk mi ide, hogy az Isten tisztességét és a Christus istenségét oltalmazzuk. Ennek pedig főgondja Felségedre néz! És *ezt kívánja az Úr Isten Felségedtől*, hogy az ő dicsőségét megoltalmazza és azt semmiképen ne hagyjad meggyaláztatni!...“

Ezután a legvadabb indulat bőszült hangján rikoltott a rá bámuló Dávidra:

„Te pedig, ki az egész keresztyénséget megháborítod, gondold meg... Ha tudatlanságból művelted azt, térj meg immár. Ha pedig vakmerőség, vagy tisztesség kívánásból, — az Úr Isten rontson és szégyenítsen meg!“

A fejedelem az őt már 1567-ben eretnek öldösésre felszólitó Beza elbizott álnok barátjára nézett s olasz lágyságú szelid hangján így felelt meg neki:

„Én is azon *könyörgők* az Úr Istennek: valaki érti az igazságot és *külső haszonért*, tisztességért eltitkolja, az hatalmas Isten rontsa és szégyenítse meg! És meg ne kegyelmezzen nékie!“²

Ne csodálkozzunk ezek után, hogy nem volt kellő sikere

¹ A zsinat vezetője, Békés utasította vissza Melius legújabb rágalmát az eredmény ily nyílt kijelentésével az 5-dik napon. Még azt is hozzá tette: „Ti pedig semmi egyebet nem miveltetek, hanem csak mind sophistikálkodtatok... Ha úgy bizonyítottátok volna dolgokat, mint ő: régen a dobot megütöttük volna.“ Nagyváradai Disputatio. (192. l.)

² Nagyváradai Disputatio. Kolozsvár, 1570. 76. l. Melius ez iskolai szinpadon tanult drámai hős szereplését lásd Bodnál is: Smirnai Szent Polikárpus 20. l.

a nagyváradi magyarnyelvű disputációnak sem, mely a tiz év előtt ugyanott kezdett vallásújítást alkalmasan befejezhette volna. Szóval és csak pusztá szóval nehéz másra birni a hitbéli meggyőződéseket és hátha még e meggyőződés csak alakatlan bizalom tárgya s érző öntudattá még sehol nem jegeczült.

János Zsigmond utolsó magyarvérű királyunk, az Anjouk és Jagellók nemes utóda, fölismerte a körülte szerető alázattal udvarló fényes nemesség körében is, hogy hitbéli egyességre népénél többé nem számíthat. A jeles Czeglédi György ki is jelentette még idejekorán, hogy ők kedvelt orthodox vallásukat világért sem kötik a debreczeni püspök személyéhez, ha azt legyőzik is tudományában, ők azután is hitökben állhatatosan megmaradnak.

A fejedelem meginté utoljára szive szerint a félrehuzó marcona és izgága Meliust; az ő országában ne merészeljen többé pápálkodni; a könyveket meg ne égettesse, a hiveket se üldözzék. Ha az ország e nembeli végezése neki nem tetszik, szabadon a Tiszán túl mehet.

Azzal megüték a dobot okt. 25-én s a fényes udvari sokadalom álomként tűnt el a szép Nagyváradról s visszatért megint a fejedelem kíséretében az elhagyott fővárosba.

A váradi disputációnak mindezek után is igen nagy sikere volt az erdélyi egyházra nézve. Váradon Basilius egy Székesfehérvárra irt elhiresedett levele szerint mihamar közel 3000 lélekből álló unitárius ekklézsia alakult. Szent Péter hajdani példájára emlékeztet e hasonló sikerrel végrehajtott nagy térités. A szomszéd Belényes már a téli papváltozáskor elküldte kelletlen papját s a kolozsvári Basilius Istvánt tette meg helyébe. Ugyan ő tavasszal elnézett Békésre, Simándra is, s ott többszörös disputációkat tartott Meliusékkal. 1571-ben kibujdosnak Erdélyből Báthori István elől Karádi Pál és Óvári Benedek, kiknek tört eserepeik voltak az új nagyúr szemében, s az igaz hit szép szavának hatalmával csakhamar elfoglalják magoknak a temesvári és simándi evangélikus parokhiát. Makóra a jeles költő Thordai Máté települt le, hol azóta a templomot előbb talán Meliussal, azután az esperessel való egyezkedés után az unitáriusok a kálvinistákkal együtt felváltva használták.

Ugyanekkor Jászberényi és Alvinczi György az unitárius szellemi kincseit átvizik a messzi Dunántúlra is. Ezeknek

valanely névtelen társa már akkor Székesfehérvárt térített, mikor Basilius még csak Várad kies környékén apostolkodott. Jézus ékesenszóló apostolai a virágzó Pécsét és vidékét egy nagy sikerű disputációval meghódították az új hit számára. Laskón, Tolnán már 1570 első felében elhíresedett vitatkozást rendeznek a nagyrészt át nem állni akaró Kálvin követőkkel. Esztergom körül Nagymaroson a hatalmas főember, Trombitás János, ki hol a budai basával, hol a bécsi királlyal tart vala akkor, unitárius papot fogadott magának.¹

Az erdélyi fejedelem országából csaknem kiutasított Melius ezalatt váratlan segedelemben is részesült. A mi neki eddig sehogysen sikerült, hogy Kálvin Genf városaként maga is újabb szent Jeruzsálemet alapítson a pór alföldön, egy merészebb tanítványának s nálánál jóval különb népprofétának, a „fekete embernek“ vált bevallott czéljává.²

E nagybányai népproféta egész sereg ájtatos hivet gyűjtött Melius angyalos népéből már 1569 nyarán maga köré s a pogány törököt akarta első sorban a szent íge s a háromrétű Istenhez való buzgó imádság erejével lebírni. A nép szerette őt, magyar Mózesnek tartotta, a ki a esodatevéshez sokkalta jobban értett mesterénél, az ebben mindig csak ígérető Meliusnál is. Azonban mikor a debreczeni főbirót is fel akarta jó példa kedvéért magasztalni, őt a magyarok, a váradi kapitány lovasai, seregét még előbb a törökök tették semmivé. Az újmódi kálvinista forradalom, Meliusnak a pór nép fellázítására való merész hivatkozása, csakhamar ilyen csúf vereségben s emilyen véres kudarcban végződött.

Még ennél is jámborabb mesét regél Pokoly az ő kedves „fekete emberéről“, de Meliust a főprofétát a világért oda nem keverné. (I. 229—30.)

E homályos és eléggé máig föl nem derített, inkább eltitkolt népmozgalmat Pokoly mesterkedése szívesen a kolozsváriak

¹ Dávid Ferencz 1567-ben kiadott első unitárius művében 1570-re jósolta az unitarizmus legnagyobb győzelmét, apostolai lelkes működésükkel beváltották e várakozást. Pokoly József az ő erdélyi ref. egyháztörténetében mosolyra keltőn erőlködik megzafolni Dávid Ferenczet s az unitarizmus elterjedésének tetőpontját 1569-re tenni.

² Pokoly orthodox meséje szerint Szóts (talán inkább Szűts) László volt igazi neve. Hitelesb történetírók szerint Karácson György. Lásd Lampe, 280—281. lapon is.

nyakába varrogatná. Miklós papról beszél előbb. Ez a Páduából imént hazatért Tót Miklós Sommer barátja és irótársa volt. Mindketten könyvet adtak ki 1570 körül a lélek hallhatatlanságáról. Tehát a magyar filozófiának érdemes alapvető és uttörői voltak. Mindkettő ellen undok szidalmakkal telt könyvet irt Váradon a Balogh „szelidlelkületű“ Caroli Pétere: „Az halálról.“ Megjelent Debreczenben 1575-ben s meg jelent ez Péter uramnak is 1576-ban.

Ennek a fiatal Miklós papnak Pokoly szerint 1569-ben „hangja nagyon messzire elhallatszott“. (Bizonyosan a kolozsvári friss ujságból értesült erről.) „Nagyon messzire elhallatszott és komoly aggodalmakat támasztott.“ Tudniillik Miklós pap, mint „a gyermekkereszttség leghevesebb ellensége, a templomi szószék-ről menydörgött a pápa ezen szerzése ellen“.

Pokoly itt most tüstént felfújja szines szappanbuborékká ezt az egy papot, illetésképen: „Az aggodalmakat (alapfok) növelte és megdöbbenéssé (középfok), szinte réműletté (superlativus) változtatta (?) az a körülmény, hogy az anabaptista *próféták* (értsd: az egy szál árva Tót Miklós) feltünésével (?) egyidejűleg megmozdult a pór nép is és — a Partiumban megindult a *fekete ember* (ördög? — kérdi itt a laikus) hada! . . .“

Értsd meg ebből a jól kivehető érzéletes tartalmat: még Debreczenen túl is messze elhangzott az a „pápa ellen“ menydörgött kolozsvári prédikáció. Itt megröstellí pokoli torz-rajzát egy kissé a józanabb s pillanatra felébredt lelkiismeret és oda toldja nyomban simán, udvarias óvatossággal:

„Nincs ugyan semmi jel, a mely azt mutatná, hogy a két esemény között összefüggés volna“. (Erdélyi ref. egyháztört. I. 228.)

Mind így íródik és csinálódik régóta az a beszédes „nagynevű“ debreczeni história! (Kimutattam ezt már nem egyszer a balog irányban evező két Révészen). És ilyen file-lógó debreczeni filológia meg ferde logika — hogy néhai jó Bethlen Miklóssal szóljak -- zengi mérges szózatát több helyen is e méregdrága, bár elég szép tudású könyvecskében.

Arról is megnyugtathatom a tapasztalatlan történetírót: annak a homályos mozgalomnak igazi alapja, lelke maga a debreczeni biblia volt. Melius izgatta fel a nyomorgatott pór népet 1565-ben: keljen fel a többi felekezet kiúrtására. 1567-ben Servet követőit is kívánatos pecsenyőül jelölte ki számukra. Ő

szent bibliájában oktatja őket rá, mint kell a szegény sehithiai magyarnak hadakoznia a beállott nehéz időkben. Nagybotú Lőrincz pap e jeles utóda a János király fiának, a végbeli vitézeknek, sőt a pór népnek tanútságára ily szentül apostolkodik debreczeni szentírásában:

„Haszna ez“. (Értsd a szentírásnak és Meliusnak.) „IV. Minden hadnak diadalma Istentől vagyon. Nem néz emberek erejére, kinek akarja, diadalmat ad. V. Miképpen kell esatázni, megverni az ellenséget. VI. Isten a sokaságban bizó hadat mint veri, szégyeníti meg“. (Ajánlás hátlapján.)

Ime, mily bölesen prófétál a magyarok első Mózese, Kálvin vérmes, vitéz hadnagya s Kupa vezér nemes földije, a korabeli magyar hadaknak:

„Isten veri meg a hadat“. (8. levél.) „Nem segíti Isten a hitlen hadat, (értsd a más vallásúakat), bár pap, barát ott legyen, bár corpét (nem korpa, hanem corpus: ostya, az Úr Jézus kath. teste) végy hozzád is“. 9. lev. (A régi Sidók az ő Istenöket — és nem mint most, a pénzt — szekrénybe zárták s úgy vitték a hadba, nem a bőrzére. U. o. 9. lev.) „Mohácson a vak barát a Crucipillét hordozta, (nem a vaskalapot), de ugyan elvesztek“. 10. lev. „Elveszt az Christus titeket, hitlen érdemesek“. (T. i. csak az érdemtelent tartja meg.) 11. l. „Vágják az Sidók az Istentől vert hadat“. (Fölös fáradság!) 14. l. „A győződelem csak az Istené“. (Kivált ha Hunyadi János vagy Napoleon a vezér neve.) 21. l. „Magyarország ez oka atte pusztulásodnak: Isten ellen rugodoztok. Fut penig a föld népe is“. 24. l. „Isten azzal veri meg a hadat, hogy *fegyverét elszedei*“. (Ez jó a katonáknak!) „Az megiedett had jele ez: fél, fut. A bátorszívú azt mondta: No hozzá, vitéz! *Isten igen megijeszti, akiket megakar verni*“. 26. l. „Pápa is koplalással akarja megvenni a menyországot“. (Ez Kálvinnak is legjobb fegyvere.) 27. l. „Saul jámbor és jó vitézeket tartott, nem nyalka babákat, borinnya jó (mint te!) vitézeket, ki úra mellől elfut a fileki hadba“. 29. l. „Mint a mostani hajdúk és szegedi deliák: Nosza k . . . vák esse (ez s ez) lelkök! De mint Goliátot, megveri Isten ezeket“. 35. l. „Bizzál az Istenbe (értsd: Kálvin Szent-Háromságában), sziveterőt ű tüle kérj, *hogy ű tanítsa ujjaidat a bajvívásra*. Ne mondd: egyem maszlagot, igyam bort, az ereklye legyen nálam. Ördög az!“ (Te pedig angyal vagy?) 36. l. „Ti részeges katonák: igyunk! Istenemre mondom, megverem űket! Ennyi vér maradjon benne, mennyi e pohárba. Ördögnek áldozátok, de szégyent vallotok igyeitekben. Úgy cselekedjete, mint Dávid, Josue: *könyörögjete Istennek*“. (Értsd: a Szent-Háromnak.) 39. l. „A halálnak bizonyos órája vagyon . . . *Hát mit futtok a halál előtt!*“ 56. l. „Dávid Istentől kérd tanácsot, ha reá menjen az ű ellenségire?“ 73. l. „Az Isten diadalmat ad annak, a kinek ű jobbnak itéli“. „Akkit Isten meg

akar tartani, *azt megóttalmazza még az ellenség közepett is*“. 99. l. „*Hát mit féltek ti kicsin hitűek, ha az Úr a ti bátyátok, várátok és küsziklátok? Akki elveszteni akar, először az ú várokat, az Jehovát, rontsa el, aki lehetetlen dolog*“. 111. l. „*A diadalom, hadverés, város megvétele Istené. Tiszta az Úr szava, igaz minden beszédi . . . Soha semmit Istenbe meg nem fedhetsz. Lássátok, ti érdemesek . . . Nem a holt szentek! Vitézek, tanuljátok ezt: lelki, testi pais az Isten . . . Ő tanít arra, miként víj ellenségeddel*“. Eph. 6. Psal. 110. „*Az Szentírás minden győzödelmet az Istennek tulajdonít, akárki harcra megy. Hát ti is urak, csatázók, mikor nyereséggel jártok, Isten adja. Mikor elfuttok, azt is Isten adja haragjából*“. 115. l.

S vajjon mikor nem haragszik meg az a „magátul véghetetlen hatalmú erős Szent-Háromság Isten“?

Melius erre ilyen böles feleletet ad:

„Lássátok, ti fejedelmek: a mit Dávid az ellenségtől nyer, a mit Isten neki adott, Istennek áldozza, Isten tisztességére költi, szájától is megszakasztja. De ti telhetetlen fűsvények . . . hasatok istentek, ezifrára, játékra, tobzódásra költitök az Isten jószágit, nem igazán sáfárkodtak vele. *Isten megvér: az egyház szőlőjét, jüvedelmét elveszed, oskolát, tanítókat abból nem tartasz; a Szentírás nyomtatására, az Isten tisztességére, Istennek* (értsd itt: Meliusnak, az Isten jámbor prófétájának) az Istenéből nem adsz. *De elkél tited a sáfárság!*“¹ 116. l.

„Atyámfiai, magyar vitézek! az végekbe kik laktok . . . Isten nem felejt el a ti vitességteket“ stb. stb. 116. l.

Ezekből a Melius nemes urai nagyon jól láthatták, hogy a próféta hasznos tanítása mellett saját hasznáról is el nem feledkezik, még a rabok váltságából is illő részt követelt magának. De a szegény pórok mindebből csak mit tanulhattak: őket 3 Isten s azoknak egy élő angyala védi, míg a törököt csak holt Mahomednek egy, az is hamis istene. Nem természetes, hogy buzgón készültek a szent harcra? *Imádkozással nyerik meg az értük hadakozó Isten jövő kegyelmét!* Hogy Melius hányszorosan járt ki hozzájuk buzdítani, erősítgetni őket, — ki tudná azt ma megmondani? A város jegyzőkönyvei azt bizonyítják, hogy „Isten szava halló“ Debreczenünk atyailag gondoskodott a hármas Úristen angyalainak szentséges ellátásáról.

¹ Csak a biblia elejéről szemelgettünk, a mit Melius az 50-es évek elején már megírt. A mit püspök korában ellíntett, abból kőtetre valót is kiírhatnánk.

1569 nyarán és őszén a város nyakán ingyen élőködtek. Mikor meghallották, hogy a fejedelem nemeseivel a nagy szellemi mérkőzésre Váradra indult: csak hév és forró imádságukkal segítették az oda siető Meliust, az ő böles első Mózesüköt. A fekete ember jónak látta ekkor a télvíz idejére szétosztatni nagyobb részét a szent seregnek. Válogatott angyalaival azonban tovább is ott maradt Debreczen ölelő karjai közt. Tavasszal ismét összegyűltek nagy sereggel Kálvin leghívebb tisztelői, most már a nagy vállalatra lelkileg is megerősödve. Az angyali sereg trombitáját vajjon maga a debreczeni próféta harsogtatta-e, annak földériteése most nincs módunkban. Megható imáik a sem ördögtől, sem angyaloktól nem félő pogány törökön épen semmit sem fogott: Balaszentmiklóstól Szolnok ostromáig, Szolnoktól megtizedelve egész Debreczenig kellett szégyenszemre ismét visszaszaladniok. Itt a főbíró akarták felkötni borzasztó csalódásuk boszújában; de a világi hatóság megemberelte végre magát s „Istennek szent lelkei“ csakhamar a Kálvin és Melius kívánta „legszorosabb úton“ kerültek a boldogabb másvilágra.

Ily esúfosan bukott el a Melius legszentebb kísérlete a világi hatalom megnyerése végett. Így erősítette meg a sziklakeblű hitbajnok a Debreczen környéki lelkeket. Ilyen esztelen és elvakult szent bolondság volt az a Balogh-féle „szellemi galván folyam“, mely új korszakot nyitott szerinte nemzetünk életében. (V. ö. 81. és 100. l.) A haszonért mindent mertek, de az emberi okosságra semmit sem adtak; s a praedestinációra bizott legesztelenebb vállalatuk 1657-ben elsöpörte Erdély minden kincsét s majdnem egész jövőjét is, mely szép kis országot az egy János Zsigmond, a józan okosságáért arianussággal gyanúsított Bocskai István és az unitárius Székely Mózesből felnevelt kálvintalan Bethlen Gábor emeltek csak a mivelt államok virágzó sorába.

Hasonlítsd össze e sokáig pokoli sötétségben tartott szomorú, mert nevetségig ostoba tragikus eseményt a Pokoly előadásával, ki már 1569-ben elvégeztet mindent velök s fel is köti hamar őket, csakhogy az ő szép circulusait azután meg ne zavarják. S vakmerő, sőt merő vak képzeletében még a mivelt és igazán apostoli keresztény Kolozsvárt is a félvad hortobágyi pusztákra szivesen átültetné.¹

¹ A „fekete embernek“ Melius szent hadnagyának, hivatalos történetében Pokoly csak Forgách Ferencz „Commentárjaira“ hivatkozik: (Par no-

X.

Az új „katholikus“ Melius párt legcsúfosabb bukása.

Melius angyalainak ily tragikus ördöggé válása után csaknem egészen elvesztette rútol megrongált népszerűségét. A köz-nép a nagy térségen nem bízott már oly vakon benne, mint a többi, talán századok óta már alig látó Istentől megvert debreczeni szeműek.¹ A köznemesség is elfordult tőle s a nagy alföld majdnem minden részén megbarátkoztak az Erdély felől

bile fratrum, mondaná Révész Kálmán.) Pedig jó tudni, hogy a királygyilkosok utódának hitele semmit sem ér. Könyve tele irigy hazugsággal s gyanúsító ráfogással. Ő volt Balassi M. és a kath. székelység gonosz fellázítója 1562-ben. Előbb kiraboltatta velök a békés Moldovát, honnan a bécsi király üres zsebét oláh marhákkal próbálta gazdagítani. Azután hogy Erdély leverésében és bécsi pártfogóiban csalódott, arczátlansága Erdélybe hozta őt, hol adományokért János Zsigmond kezét esókolgatta, kit halála után mindjárt a fekete emberre következő lapokon (e ravasz fogás vitte verembe Pokolyt) a legszemtelenebb rágalmakkal piszkolt le. Utána befestette a nálánál jóval többet tudó Blandratát, az oláh Békést, Csáki Mihályt, kit menten kitudt helyéből, rokona Báthori István felléptekor. Ez újabb urával sem boldogult. Az erdélyi nők kikosarazták a pápától rájuk szabadított falánk, kopasz szatírt. Innen is végbűcsüt kapva, Paduába ment gyógyulni, a hol hamar ki is gyógyult hitvány életéből.

A magyar népmozgalmak legkitünőbb ismerője, mindenki tudja ezt, dr. Márki Sándor, a történelem egyet. tanára. Ő határozta meg felkérésre a kálvinista néplázadás helyes időpontját. Fájdalom, Pokolynak a jelen században már igen nehéz a szomszédától értesülést szerezni, azelőtt sokkal könnyebb volt az.

Főforrás e soká titkolt eseményhez: Szűcs, Debreczen tört 196—198 l. Fessler, Geschichte von Ungarn. VII. 107—108. Budai, (értsd: Sinai) Polgári Lex. 2. kiad. II. 265. Lányi, M. nemzet tört. 185. Szalay, IV. 338. Acsády, A m. birod. tört. II. 220. Horváth, Magyarország tört. IV. 341. Benedek, A m. nép multja. 256. Istvánffy, ford. Vidovich. 586—589. Lampe. 280. Forgách 616—620. (Pokoly szerint 451—8.)

Ime egy fillérbe sem került ref. aainak a mindennél drágább felvilágosítás, a kik előtt Pokoly gyermekmódra eldicsekszik az őt verembe ejtő kath. forrásokkal. Lásd I. 144.

¹ Erdélyben ma már nem értik ezt az alföldön elterjedt kifejezést. Debreczeni szemű az, a ki nem lát meg olyant, a mit bárki más megláthatna. A balmaz-útvárosi Kárhozathalmon őscik földet rejtettek talpuk alá s megesküdtek: Isten vakítsa meg őket, ha ők ott debreczeni földön nem állanak. Az átok, mint Isten verése, beteljesült szegény fejükön. Lásd Révész Imre szép előadásában Abafi, Figyelő XXIII. 371.

jövő új és jóval tisztább, a Kálvini babonák borzalmas sötétéhez nem is hasonlítható derült hajnal világosságával.

A társadalom újjá alkotó és romboló teréről a Kálvin utánzó próféta mindinkább a későn gyümölcsöző s igen fáradtságos szellemi térre szorult. A „Jehova-Szent-Háromság“ ókori törvényeire alapított mózesi kánonok most a csöndes, néma papiron hallgattak. Volt elég alkalma a bukott prófétának búsan emlegetni az öt év előtt már harsányan felzúgott panaszt: „Most a Werbőczy decretoma szóll, hallgat az Istené a pad alatt!“ Most legfőbb gondja az lett, hogy valamiképp enyhítse a fejedelem nyílt fellépésének hatását a megriadt félénk nép előtt. Hamis leveleiben mindenfelé kezdi elhíresztelgetni az ő szertelen nagy s különböző helyeken aratott hitbéli győzedelmeit s el akarta hitetni az együgyűekkel, hogy még maga János Zsigmond ő Felsőge is melegen együtt érez Kálvin kegyes tudományával. Ezt a fejedelem négy szem közt mondotta neki még a tavaly, a váradi disputatio alkalmával.¹

Az apróbb vitákat, hitben való merészebb eltéréseket, mik a föleszmélt Debreczenben most mind gyakrabban föltűnedeztek, rövid úton eligazította a városi hatóság fegyveres hatalmával s ő pedig — elárvult feje mit tehetett volna okosabbat! — költészetre adta magát, mint tíz évvel azelőtt pályája zöld kezdetén, a viruló reménység harmatos szép napjaiban.

Mielőtt ez orthodox „messze elágazó, nagy elme“ (csak Pokoly méltatása szerint) további még esztelenebb föllobbanásait bemutatnók, alkalmoszerűleg meg kell itt jegyeznünk, hogy az erdélyi ref. egyházkerület hivatalos történelme épen semmit sem tud Meliusnak, „ki 14 éven át a reformátusság“ döntő vezére volt Pokolynk szerint, 1570—2. évi legáldásosabb (?) működéséről. „Sajátságos, tüneményzerű egyéniség“, mondja róla Pokoly s ennyivel meg kell tőle elégednünk.

E nem közönséges vélemény nyilvánítása után, egy Debreczenben feltűnt „nagynevű egyháztörténész“ (vesd össze: tyu-

¹ A pia fraus ez álnok hamis fogásával furesza ellentétben áll Meliusnak 1568 jan. 8-án írt és kiadott imája, melyben arra kéri Istent: „hozza hátra a Dávid Ferencz erctnekségéből a ker. fejedelmeket“. Lásd Balogh, 93. l.

A fejedelem különös helyzetbe jutott Melius hazudozása miatt, mert a váradi zsinat és disputatio alkalmával valóban magához hívatta őt egy ízben egyezkedésre. A furfangos próféta akkor tett nyilatkozatával ellenkezőt jelentett ki a másnapi nyílt gyűlésen. Talán ezért szakadt félbe a disputatio.

kász, szemlész hasonló szép magyar szavakkal) okos példájából okulva, semmit sem tudat velünk Pokoly Melius ifjuságáról, tán csak azért, hogy mint Baloghtól, Révészről látta, ő se vallja be a nagy Juhásznak, vagy Meliusnak idegen s korántsem debreczeni származását.

Wittenbergben, hova értesülésem szerint felserdült 25 éves korában ment, Pokoly szerint, csak másfél évig tanult Melius. (Hogyan? 1556 közepétől 1558 végéig tanult ott, minek most éppen negyedfél száz éve.) Egy évet elvon tőle, mégis *országos hírét* támasztja az egyetemen. (Vihar egy gyüszü vízben.) Nem tudni micsoda nagy veszedelemért hívták őt *sürgősen haza*. (Hová? A somogyi juhászok közé?) Mindezt a legkisebb kritika nélkül közli Pokoly, mintha a tordai Aknatetőről bámulná az Alpesek szépségeit.

Laskai Tsókás Péter 1578-iki följegyzése, melyben e szökött pribék hitét és kolozsvári neveltetését tagadja meg, vezet félre a különben lelkiismeretesen szorgalmas író. Meliust, az egyszerű tanítót, legott 14 évre teszi meg a „reformátusság vezérévé“. (Mi ez? Hisz 1881-ben fogadják be magok közé a ref. nevet.) A 142. lapon már Blandrata lesz a vallásügyek vezére 1563-tól „egészen János Zsigmond haláláig“. 1569 végén tüne-ményszerűleg eltűnik Pokoly elől a vezérkedő Melius is. Azt pedig a debreczeni múzeumba spiritusba eltehetik, a mit történetírónk história gyanánt feltalált és feltalál illetéknépen:

A Balassa Menyhért igazhitű Kálvin-prædestinatiós hadától 1564-ben majdnem egészen elpusztult Debreczenben a nagy Melius az ország minden részéből (Marosvásárhely, Dunántúl, Abauj, Gömör, Máramaros, stb. stb.) kezében tartá a „szétfutó, meg össze-össze találkozó szálakat“. (Saját kifejezése ez Pokoly-nak. Itt bizonyosan Graham Bell-féle telefoni szálakról álmodozott.) „És mindezek a szálak Debreczenen futnak keresztül.“ (Értsd: a XVI. században. Itt kétségkívül a debreczeni híres ötös fogat futása jutott eszébe és zavarta meg.) „Itt keresztelkednek, itt gyűlnek egy csomó pontba.“ (Bizonyosan a Melius vaskalapja alatt.) „És vajjon ki *lehetne* ennek a *mozgalomnak* (előbb csak kiseded szálaeszkák voltak) *lelke*, vezetője, szervezője, irányítója, (hisz csak oda futottak az imént s nem *onnan*) ki *lehetne* más, mint éppen *Melius Péter*.“ (Pokoly. I. 124. 125. l.)

(Folytatása következik.) *KAZ*

KANYARÓ FERENCZ.

Az unitárius vallás törvénybe igtatása a pozsonyi országgyűlésen.

Kanyaró Ferenc régen és alaposan megírta az *Unitáriusok Magyarországon* című művében, mely hatalmas elterjedésnek örvendett egyházunk a tulajdonképpen való Magyarország területén a török hódoltság korában mindazon ideig, míg nem a törökök kiűzésével egyrészt a 17. században itt Erdélyben is ránttörő protestáns orthodoxia, másrészt a hatalom szövetségében föllépő jezsuiták mindenütt el nem nyomták, ki nem pusztították.

Itt Erdélyben azonban csak megfogyasztottak bennünket, s megfogyva bár, de törve nem élt egyházunk és lassanként új erőre kapott. Magyarország területén azonban nyoma veszett az unitárius vallásnak teljesen. Így történhetett, hogy mikor II. József türelmi rendeletét kiadta, abban csak a Királyhágon túli értelemben vett protestáns vallások szabad gyakorlatát biztosította Magyarországon és mindnyájan ismerjük azt a megkapó és fölemelő jelenetet, midőn 1773 június 26.-án nagynevű püspökünk *Agh* István és *Kovátsi* Tamás generális nótárius ott állottak a felvilágosult uralkodó előtt s oly egyszerű, de oly mély tudományról tanuskodó szavakkal kifejtették előtte vallásunk lényegét és bátran, fölemelt fővel kérték, adja meg a szabadságot az unitáriusoknak is, kiket „törvénytelenül igen sokat károsítanak, háborgatnak“.

Az idő azonban nem volt alkalmas arra, hogy egyházunk Magyarország területén terjeszkedjék; itthon várt reánk az új fejlődés előkészítésének alapvető nagy munkája. Ismeretlenek maradtunk a testvérházában még jó ideig. Vallásunk nem volt *berett* vallás és így követői minden jog élvezetéből ki voltak zárva, se birtokot nem szerezhettek, se hivatalt nem viselhettek. Erdély határain kívül legfőlebb az úgynevezett Részekben, kivált Nagybánya vidékén ismertek bennünket és voltak hitfeleink.

Igy történt, hogy az 1825 óta tartott pozsonyi országgyűléseken még a vallásszabadság legideálisabb lelkű szószólójának sem jutott eszébe, hogy vallásunk egyenlő jogosítását követelték volna. Vallási sérelmeket gyakran tárgyaltak; az áttérésnél és a vegyesházasságoknál előforduló visszaélések, törvény-kijátszások keszerves panaszokat fakasztottak protestáns rendeink ajakán. E panaszok mint *sérelmek*, gravamenek eljuttattak a trónig is; bár orvoslást nem nyertek.

E vallásügyi sérelmek tárgyalásai nyújtottak alkalmat jobbainknak, hogy ne csak ezek orvoslását követeljék beszédeikben, hanem a lelkiismeret szabadságának nagy elvét hirdessék és megvalósítását követeljék. E nagy elvnek ékes szavu és bátor lelkű hirdetője volt *Kölcsey* Ferencz, kinek politikai pályája azonban csakhamar derékban tört.

Kölcsey dicsősége, hogy e nagy elvnek a 19. században első hirdetője lett Magyarországon. A lelkiismeret szabadságának elve valódi unitárius elv.¹ Azon a nevezetes tordai országgyűlésen *Dávid* Ferencz vallotta először és az ő lángoló szavára igttatták törvénybe Erdély rendei. Innen terjedt el ez elv mindenüvé, a hol unitáriusok voltak, legelőbb Lengyelországba, innen Németalföldre, majd Angliába, honnan a 18. század gondolkozói útján visszakerült a kontinensre, hol Franciaország encyklopédistái lettek hirdetői. Az így megérlelt elvet a francia forradalom valósította meg, s innen indult a szabadság nagy eszméje gyanánt hódító útjára.

Kölcsey szavainak nem lett ugyan az az eredménye, hogy egyszerre valóvá vált volna ez elv nálunk is, de termékeny talajra talált jobbaink szívében és a további küzdelmek egyik főmozgatójává lett.

Egyébként az 1832/36.-iki országgyűlésen már szó esett

¹ V. ö. Bezának e szavaival: Magistratus officium est, ab ovibus lupos arcere: illa enim *diabolica libertas* est, quae Poloniam et Transsylvaniam hodie tot pestibus implevit. Illam quam tu vocas conscientiarum libertatem, ego quoque versus patens exitium appello. Huiusmodi ergo pestes ubi ex Dei verbo iudicati fuerint, a magistratibus coercendos censeo. Quod si apud vos et miseros Transsylvanos tentatum saltem esset, non essetis in eam conditionem redaeti, quam ego ipso Mahometismo nihilo minus miserabilem iudico, et tempus ipsum ostendet. (Epist. Theol. ad 5 p. Andream Dudicium.)

az unitáriusokról is, a kikre a figyelmet első sorban a *Jelenkor*, Helmezy lapja, terelte, mely többször közölt részletes tudósításokat ügyeinkről. Igy pl. az 1832.-iki 75. számában az az évi Maros-széken, Szent-Lászlón tartott zsinati főtanácsról stb. A vallásügyi tárgyalások keretében Bereg vármegye, — mint az országgyűlés *Írásai*-ban (II. 273—274) olvassuk, — „még azt is kívánja meghatározatni, hogy minden Keresztény Vallásbéli Papok, legyenek azok akár Evangelicusok, akár Görög Szer-tartásuak, a Fundus Religionariusból a Római Catholicus Papokkal egyenlően fiztessenek és minden Keresztény a két magyar Hazában, (minthogy Erdélynek Magyar Országához léendő visszakapcsoltatása reményeltetik) az *Unitáriusokat* is, kik Erdélyben Törvény által bevétettek, ide értvén, egyenlő Jussal birjon.“

Bereg megye tehát, a mint ez indítványból látjuk, merészen és radikálisan kívánta a lelkiismeret szabadságának elvét megvalósítani. A sérelmek szűk keretéből kiemelte a vallásügyet és követelte, hogy „Minden Keresztény a két magyar Hazában... egyenlő Jussal birjon“. Azonban már maga ez elv is elég lett volna, — sőt fölötte sok is volt, — arra, hogy az akkor még nagyon is elfogult gondolkozásuak, kik megszokták szűk látókörből tekinteni a dolgokat, s kik bizony többségben voltak ez országgyűlésen, elejtsék az indítványt. De Bereg megye még többet kívánt: a kongrua rendezését oly módon, hogy a vallásalapból, mely első sorban katolikus természetű alap, fizessék az összes papokat. Ebben a kívánságban pedig még az is benne rejlett, hogy a kath. egyházi javak világiasittassanak és a kath. papok elvesztvén fényes javadalmaikat, egyenlő fizetést huzzanak a többi keresztény papokkal. Sőt Bereg indítványában még több is volt: százados törekvéseknek még ekkor gyöngén és csak mellékesen fölhangzó kívánsága, Erdélynek uniója a testvér Magyarországgal.

Bizony elborzadt ennyi kívánságtól a tekintetes karok és rendek táblája, ép úgy, mint a méltóságos főrendeké. Igy történt azután, hogy az egész indítvány elbukott. Az országgyűlés a beadott sérelmek és kívánságok szerkesztésére *országos kiküldöttséget* alakított, mely br. Eötvös Ignác, a hírhedt aulikus főúr elnöksége alatt 1834 márcz. 16.-án kelt terjedelmes jelentésben nyilatkozott ezekről. E jelentés V. osztályába sorolták az olyatén sérelmeket és kívánatokat, melyeket a rendszeres

munkák megvizsgálására utasítottak, vagy pedig felterjesztésre alkalmasoknak nem találtak. Ide jutott Bereg megye indítványa is a következő megokolással:

„Mivel a vallásbeli tárgyban a két tábla hosszas vetélkedése miatt az indítványokat ideiglen felfüggesztették, — nem javasolják ennek felterjesztését.“

Természetes, hogy ez ideiglen való felfüggesztésbe nem nyugodtak bele a reformok után vágyódó rendek; de többé nem volt alkalmuk ez indítványnak tárgyalására. Sok nagy eszmével együtt megrekedt ez is a főrendek ellenzésén. A vallásügyi sérelmek azonban megmaradtak és az 1839/40. és 1843/4.-iki országgyűléseken is a tárgyalások idejének jó nagy részét lefoglalták. Ekkor azonban már még sem tekintették ezeket első rangú kérdéseknek. E két országgyűlés munkásságának javát az igazságszolgáltatás modernebbé és humánusabbá tétele, a városi ügy és a sajtószabadság, szóval a demokratikus Magyarország alapjainak lerakása foglalta le. A vallásügyi kérdésekben azonban mind jobban előtérbe nyomult a szabadelvű felfogás, a vallásszabadságnak mind több meg több hirdetője és követője akadt, sőt nem hiányoztak radikálisabb törekvések sem. Ezek szószólója főként Palóczy László volt, Borsod megyének követe, ez idők egyik érdekes alakja, ki már az 1825-iki országgyűlésen is részt vett és mint az 1861-iki képviselőház egyik tagja halt meg e nevezetes országgyűlés elején. Palóczy László nemcsak a vallásszabadságot követelte, hanem a papi vagyon szekularizálását és a népnevelésre való fordítását is.

A 43/44-iki országgyűlés egyébként a vallási sérelmek főforrásait, az áttérés és a vegyes házasságok ügyét rendezte; de a vallások egyenjogusítását és a lelkiismeret szabadságát még nem bírta keresztül vinni.

Az unitárius vallásról való törvényes intézkedést azonban már előbb sürgetőssé tette az, hogy az 1836. évi 21. t.-cz. Kraszna, Zaránd és Közép-Szolnok megyéket meg Kővár vidékét Magyarországhoz visszaesatolta, ezekben pedig feles számú unitáriusok laktak. A visszaesatolás ezeket a többi magyarországiakkal egyenlőkké tette ugyan, de csak de facto, nem pedig de iure és polgári jogaik gyakorlatában csak e részekre voltak szorítva. Jellemző erre nézve, a mi 1841-ben Szatmár vármegyében történt. Egy atyánkfia Farkasaszó helységben akart

letelepedni, de egy megyei esküdt kiutasította, mint olyant, a kinek vallása tekintetéből Magyarországon lakni joga nincs. Persze a megye rendei nagyon restelték a dolgot és május 10.-én megnyílt közgyűlésükön jegyzőkönyvbe igtatták, hogy az esküdt eljárását „miután privilégiális jogaink a két hazában kölesönösen biztosítvák; — miután ez okból e megye rendei a testvérhaza minden lakosát, s az unitáriusokat is, törvény szerint e honban polgári tekintetben egyenlő jogokkal és kiváltságokkal felruházott testvérek gyanánt tekintenek, mint törvényeink szelemével is ellenkezőt, elhatározottan visszautasítják“.¹ De hogy ilyen dolgok ne történhessenek, szükséges volt, hogy törvény intézkedjék az unitáriusokról.

Érezték ezt a rendek már az 1839/40. diétán is; azért elhatározták, hogy az unitárius vallás szabad gyakorolhatása iránt törvényes intézkedést tesznek. Ezért nem várva be a király által az 1836 : 21. t.-cz. értelmében a visszakapcsolásra kirendelt bizottság munkálatának befejezését, nagyobb világosság okáért és azért, hogy az említett törvénycikkelyt „megszorítólag“ ne magyarázzák, e törvényjavaslat fölterjesztését határozták el:

„Az unitaria vallás törvényesített vallásnak nyilatkoztatik; ennél fogva:

1. Az unitaria vallást követők a magyar szent korona alatt vallásukat mindenütt szabadon és nyilvánosan gyakorolhatják.

2. Mindazon polgári jogokkal egész kiterjedésben ezennel felruháztnak, melyekkel a keresztény vallású törvényesített egyéb felekezeten levő hazai polgárok bírnak.“

A kérdésnek ez a megoldása kielégítő ugyan, de mégis sajátságos, hogy a vallásszabadság nagy elvétől elválasztva inkább csak közigazgatási szempontból akarták a rendek dűlőre vinni az ügyet. A főrendek azonban még így sem akarták. Ők a 21. t.-cz. 3. §-ára hivatkozva, el akarták ődázni a kérdés megoldását a bizottság munkálatának befejezéséig és akaratukat érvényesítették is, bárhányszor irtak fel a rendek hozzájuk.

Függőben maradt tehát e kérdés is, mint annyi más és az 1843/44-iki országgyűlés sem tudta befejezni.

E gyűlés vallásügyi tárgyalásának eredményét már emli-

¹ Pesti Hirlap, 1841. 41. sz.

tettem. A mi ügyünkre nézve még kiemelem az 1843 jun. 12.-én tartott 16. kerületi ülés végzését, melyben pontonként megállapították a rendek követeléseiket a vallásügyben. Az utolsó pont a teljes vallásszabadságot foglalja magában ily formán: „a vallásbeli tökéletes viszonyosság külön elvben kimondandó“, a vallás szabad gyakorlata ellen vétők büntetését pedig a készülöben levő büntető-törvénykönyvre hagyták. Mivel azonban nem igen bíztak abban, hogy határozatukat ily alakban a főrendekkel elfogadjatják, jun. 14.-én a 18. kerületi ülésben a görög nem-egyesültek sérelmeinek tárgyalása után rátértek az unitárius vallás ügyére és minden vita nélkül kimondták, hogy az 1839/40-iki országgyűlés alsó táblájának üzenetét és törvényjavaslatát egy értelemmel fölküldik ismét a főrendekhez és sürgetik, hogy törvény váljon belőle. Így tehát e diéta sem a vallásszabadság jegyében próbálta vallásunkat elismertetni, — bár erre is történt kísérlet, — hanem kerülő uton, mivel hogy a kiküldött bizottság még akkora sem fejezte be a részek visszakapcsolását. És most a főrendek sem vonakodtak a kérdés illetően megoldásától. Szó nélkül fogadták el a rendek javaslatát, — melyből azonban törvény még sem lett, mert a király e kérdésben is, mint általában a vallásügyben, igen merev álláspontot foglalt el,

Figyelmet érdemel azonban a főrendeknek 1843. szept. 20.-án lefolyt tanácskozása főként azért, mert határozottan kidomborodott benne az a gondolat, hogy az unitárius vallás bevételelét nemcsak az emberiség, a lelkiismeretszabadság, a viszonyosság elve szempontjából tartották törvénybe igttatandónak, hanem politikai okosságból is, mely azt kívánja, hogy az unitárius vallás befogadását, mint egész Erdélynek Magyarországgal való egyesítésének könnyítőjét s hatalmas előmozdítóját pártolják, bár voltak a főrendek közt, kik vallásunk befogadását a részek visszakapcsolásáig akarták elhalasztani, a többség mégis kimondta, hogy az „unitáriusok bevételelét, mint a mely a haza boldogságára s virágzására, a nemzetiség emelésére oly jótékony hatást fog gyakorlani, kár nélkül a részek visszakapcsolásáig nem halaszthatni“.

Ime így emelkedett vallásunk ügye nemzeti ügygyé éppen a főrendiházban, melyben a vallási viták vezérszónoka egyébként br. Eötvös József volt, a vallásszabadság nagy elvének ékes szavú hirdetője.

Ez elvnek megvalósítása, s ezzel együtt vallásunk elismerése mégis az utolsó rendi országgyűlésre maradt, az 1847/48.-ra. Azonban itt sem ment egyszerre.

Mielőtt a rendek e nagy elvet megoldották volna, ismét szóba kerültünk mi is, unitáriusok; de egészen más ügyben: a városok rendezésének ügyében.

1848 febr. 19.-én folytatták a karok és rendek a városok rendezéséről szóló törvényjavaslatot. Ennek 39. §-a a községi választói jogot így szabta meg: „A városi község mindazon tagjai, kik teljes koruak, sem atyai, sem gyámi, sem földesuri, sem gazdai hatalom alatt nincsenek és a *törvényesen bevett vallások valamelyikét követik*, választók“.

E pont tárgyalása alkalmával *Bohus* János, Arad egyik követe, azt indítványozta, hagyják ki a bevett vallások valamelyikéhez való tartozás minőségét. Indítványával voltaképpen arra czélozott, hogy a zsidók is polgári jogokat nyerjenek. *Kossuth* Lajos azonban nem bizott benne, hogy ily formában ez indítvány keresztül menjen, azért azt a módosítást tette, hogy az érdemesebb zsidókat a képviselőtestület választójoggal ruházhassa fel. Ekkor felszólalt *Csausz* János, Nagybánya követe és *Kossuth* módosításához csatlakozva azt kívánta, hogy az unitáriusokra is terjeszszék ki a polgári jogokat. A nemes hangú indítvány azonban nyom nélkül hangzott el az egész erővel kitörő zsidókérdés tárgyalásában, melyet a következő ülésen is folytattak.

Ez az egész azonban csak szerény epizód volt abban a lázas és életbe vágó munkában, mely az idők nagy változásában rohamosan ragadta magával az elméket. *Martius* 15.-ének nagyszerű eseménye a szabadság, egyenlőség és testvériség elveit megvalósította, *Kossuth* lánglelke pedig uralmat nyert az országgyűlésen, mely egymás után váltotta valóra mindazokat az eszméket melyekért annyit küzdöttünk félszázad sok szenvedései között.

Martius 31.-én *Kossuth* Lajos így szólt a kerületi ülésben: „A perczek oly fontosak, hogy a nemzet állásának eldöntése óráktól függ, miért sietni kellene a tárgyakkal. Tudom, mi a háznak missziója; ennek értelmében jónak látnám, ha rövid törvényezikk alkottatnék, melyben mind a két felekezetű evangelikusok és a görög nem egyesültek megnyugtatót találjanak“ A javaslatok egyikét be is nyújtotta nyomban. Mindössze 5 §-ból

áll, melyeknek elseje így szól: *Az unitária vallás törvényesen bevett vallásnak nyilvánítottatik.*

Ime, kimondatott a nagy szó, mely vallásunkat Magyarországon is oda emelte, a hol Erdélyben volt megalapítottása óta, a hol vallási és kulturális feladataihoz méltó helyhez jutott a Királyhágón túl is. Midőn a városi törvényjavaslat tárgyalása alkalmával sok követ polgári jogokat sürgetett a zsidók számára, *Szemere* Bertalan, nemcsak e korszaknak, hanem minden időknek egyik legideálisabb lelkű politikusa így fakadt ki:

— Hiszen ha a zsidóknak polgárjogokat adunk, náluknál rosszabb helyzetbe kerülnek unitárius atyánkfiai, a kik még zsellérek sem lehetnek.

Valóban így lett volna, ha a zsidóknak annyira sürgetett emancipációját kimondották volna e törvényjavaslat benyújtása előtt!

Az idők jele volt, hogy míg eddig ilyen javaslatot még csak benyújtani is alig lehetett, most mind az öt cikkelyt egyhanguan elfogadta az alsó tábla, s nyomban átküldötte a főrendekhez. Ezeknél az ápr. 2.-ki országos ülésben kezdték tárgyalni, — s itt sem emelkedett egy hang sem az 1. §. ellen, bár megkísérették változást tenni a 2. §-on, mely a vallások egyenlőségét és viszonyosságát mondja ki.

Az egész javaslaton igen csekély módosítást tettek a főrendek; de még e csekély módosítást sem fogadták el a következők, kik ápr. 5.-én változatlanul küldték vissza hozzájuk a javaslatot, melyet azután ápr. 6.-án ők is elfogadtak.

E javaslat is április 11.-én nyert szentesítést, mint az 1848/49-iki országgyűlés többi alapvető javaslata.

Azóta egyházunk szabadon mozog Erdély bérezein túl is. Az unitárius vallás többé nem akadályoz senkinek, hogy ott és úgy érvényesülhessen, a hogyan személyes tehetsége ösztönzi. Mindjárt az első népképviselői országgyűlésen meg is jelentek atyánkfiai közül többen, mint képviselők, köztük Berde Mózsa és Pálffy József, ki az alsó háznak alelnökévé is megválasztott. Egyházunk pedig a benne rejlő erőnél fogva mind meszszebb és meszszebb terjed a délibábos Alföldön, a Duna és Tisza közén, a Balaton mellékén és országunk szívében, betöltve nagy misszióját, a szabadelvű, tiszta vallásos felfogást.

DR. KISS ERNŐ.

Boeckai István emléke.

A befejezett tridenti zsinaton magasan fölemelte büszke fejét a kegyetlen kath. reactió. A kiirtással fenyegető francia polgárháború s a reá következő 1572-iki Szent-Bertalanéj borzalmai megtaníták a pápa hiveit, mint kell kezelni a világi hatalmat ezután a három-egy, pokolból fölhozott pogány Cerberusnak nagyobb dicsőségére. Erdély bigott kath. fejedelme is már 1572-ben hívta országába a bejönni nem merő zsuaitákat. Ezek őrszemmel látták el az ország határát s ott vártak a jobb alkalomra.

1575-ben tágabb útát nyit számukra a spanyol lelkű Báthori. Véres boszuval verte le a politikai ellenfeleit s Kolozsvárt 9 főurat mészárolt le a prot. főnemcek megfélemlítése szent czéljából.

Legderekbajuk számüzése vagy kiirtása után kiegyezik az unitáriusokkal. Egy-két évre még életet enged nekik s ravaszul meghagyja, hogy az udvarból és fővárosból kitiltott Dávid Ferencz helyett magoknak új püspököt válasszanak. Számítását ezuttal csak Blandrata váltotta be, ki az erdélyi földönfutó nemesség aranyával vette meg urának a lengyel trónt. Az álnok lelkű, „Isten kegyelméből“ Russián, Prussián, Podlachián, Lithvánián is uralkodni készülő pánczélós jezsuita most bőséges adót ígért a pogány töröknek, csak hogy ker. lengyel király lehessen s ezen felül még a Jagello törzs utolsó kiszáradt aggszüzének is, ki sirba kísérte őt, sirig tartó hűséget esküdött.

Lelke-teste és becsülete lekötésével így nyitott szabad tért az újabb catholicismusnak Lengyelországba is. Üresfejű helytartója, a mindenre kész, szenteskedő Kristóf úr, ezalatt vakmerően kezdte hátrább szorítani Erdélyben a már többé föl nem használható unitáriusokat. Fia méltó nevelésére sárga-fehér lelkű jezsuitát hozat be s Péter Leleszi csakhamar várfogságra juttatja a reformatio eddigi vezérét, Dávid Ferenczet. A kétlelkű Blandrata s a kincset sovárgó Kendi kész eszköz kezökben s a két csalfa renegát a százszoros Judásdíjért kaput tár a Lengyelországból ide is beözönlő jezsuitáknak.

Ezek hű olasz bravója elbánik már 1585-ben az elvénült, de még mindig gazdag Blandratával. Másik hű tanítványuk, az olasz bravónál is nyomorultabb Zsigmond fejedelem, 1594-ben szövetkezik velök a monostori kalvária-kertben a „kereszténység árulóinak“

(totius Christianitatis proditores)¹ álnok kiirtására. Mint előbb 1575-ben, most is 9 legjelesebb főurat és számos nemest zárnak el s a katholicismust Erdélyben fölsegítő Kendipártiak kiontott vére áztatja megint a kolozsvári főpiacot.

Kolozsvár nagy fiának, Bocskainak is jelentős része volt mind e legszentebb mézszárlásban. István lengyel király temetésekor a magyar nemzetnek becsült gyászkövete volt; most, mint Zsigmond komornyika, egész a posványig lesülyed a családi trón féltő megvédésében: a főprofosz undok tisztét teljesíti a halálra szánt áldozatok körében. Naiv bizalommal az üres jezsuita ígéretek iránt, buzgó részt vesz a Habsburg-imádó féleszü rokonnak minden balga vállalatában is. Kijut neki a merész havasalji kalandból, hol 1600 jól fegyverzett zsoldossal jelent meg; de még inkább a csufos temesvári ostromból s a leggyalázatosabb mezőkeresztesi futásból is, hol a részeg vezéreket duhaj katonáikkal együtt egy józan spahi-csapat bódult szaladásra indítja.

A legtehetetlenebb Habsburg-vő leroskadásával — minden ifju erejét a megyesi és beszterczei szász tövistelen rózsákra pazarolta — bitoros bátyja, a legeggyügyübb Báthori jut végre az erdélyi trónra. Itt azonnal kifaragja Boldizsár testvérének, valóban pedig saját magának, díszes koporsóját. A két öcskös most bitang árulónak tűnik föl a gyanakvó erdélyiek szemében, mert nagyon is szeretnek vala Prágában mulatni, hol csak a testileg vagy lelkiileg szajhának volt szabad az út a Hradsinba, a félörült Rudolf császár palotájába. Mikor a bitoros fejedelem a félreértett szebeni győzelem elől gyáva futásban elmenekül,² saját hitfelei, a félvad csiki székelyek, kaszabolják le kath. nemes kíséretével együtt. Bocskainak eközben fölébred hiu reménysége: 6000 rabló hajdut küld be az üres trón elfoglalására; de a haramia-csordát kiverik innen a tapasztaltabb rácz, oláh és göbé martalóczok.

Mikor a már kész-örült császár törvényt is mer sujtani a neki nem tetsző protestánsok fejére s a nemesség nyakába vetett olasz selyem hurok a még nem bravo Bocskai nyakára is fojtólág rászorul: csak akkor tér vissza e hősiünknek születésekor itt Kolozsvárt nyert józan esze, mely Kálvin pokoli fertőjében megvesztegetve, annyi éven át csak ördögi úton tévelygett. Most föltámad eddigi bálványképei ellen. András király erős decretumát támasztja föl az eszeveszett bécsi király zsarnoksága ellen. Utolsó megmaradt ezüstitjével Meliusnak előbb Kálvin és Mózes hadi iskolájában, utóbb a török és német katona-akadémián vérük vesztegetésével kitanult „angyalait“ fogadja most sokat ígérő szolgálatába s a rabbá tett magyarság főfő hóhérait, dobos Bastát, pimasz, falánk Belgiosót,

¹ Itt és majd mindenütt forrás az Erdélyi Országgyűlési Emlékek III. kötetének eredeti oklevelei és a Gyulaffy Lestár beces följegyzései.

² Mert az unitár. fővezér, Kornis Gáspár, foglyul esett. Székely Mózes azonban késő estig folytatta az ellenállást.

összes pribék zsoldosaikkal együtt kiveri az országból. Segédül kért tatárai a büszke Bécsországot több napi járó földön át fölégetik s a neveletlen hajduk — uram bocsá! még a felséges császári vadkerteket is összetapossák szilaj paripáik pogány patkóival.

Az ország határain még ezer meg ezer hitvány vérebét sujtotta le a megfordult boszuló görbe kard. Hiába rimánkodtak akkor immár jámborul esengve: én nem jártam Erdélyben . . .

A futó Basta lengyel lovasokkal raboltatta el Huszt várából, Erdély vérözönéből kihalászott rengeteg kincseit. A szegény, most már jó magyarrá váló hajdu csaknem két évig, gyakran étlen-szomjan, fizetés nélkül, harczolt kitartóan hazájáért. Csak a pazar vérontásra állt végre szóba a porba sújtott magyarral, a gonosz urának még gonoszabb farkasbőrrel bélelt pópás kormánya. Bocskait mihamar a szokott olasz eljárással megmérgezték; de a haldoklását érző fejedelem legott eltávolít magától minden földi gyarló indulatot, s teste végfelosztásában a lelki nemesség bámulatos magaslatára fölemelkedik, s oda is a maga legteljesebb fönségében.

Mindenekelőtt a 100 év óta hazátlanul bujdosó s török-tatártól tanult erkölcsű, vad ráczokkal vetekedő kegyetlen hajdukot szabad magyar földre telepíté, s rövid idővel azután azokat hazafias, hú, honpolgárokká neveltette.

Ezekkel egyidejűleg a lelki tanítókat is, az eddig megvetett prot. papságot, teljesebb nemesi szabadsággal látta el.

A töröknek eddig szégyen nélkül adózott prágai császárt most a szultán egyenrangú barátjává fölemelte. E rangemelés fejében a pogány császár csak 200,000 (ma mintegy 2 millió) német frt. baksist, ajándékot kötött ki. Ennyire megeurópaiasodott a világrendítő török császárok elgyöngült utóda. Mindezt a zsitvatoroki békében eszközölte Bocskai.

A töröktől ajánlott koronát levette fejről, s a helyett a magyar szabadságnak sziklavárát emelte föl az ismét függetlenné vált erős Erdélyben. Ennek védőbástyáit erősítette meg alkujával a híres bécsi békében.

Hogy e minél hamarább elért örökjó nem volt örökké tartó, köszönhetjük azt először is a nemes örökség-hagyó gyors halálának. Csak az egy Bethlen Gábor, Székely Mózes és Bocskai István méltó utóda, tudta érdeme szerint fölfogni a csak két évig uralkodó fejedelem bölcs intézkedéseit. Ellenben az Erdélyt kizsákmányoló éhes két Rákóczi György és a mindent felfalni törekvő két Apafi (segítve a hasonszőrű Teleki Mihálytól) szokott praedestinatiós bölcsességükkel minden ősi magyar kincsünket megint a jezsuita papzsákokba ejtették.

Még az árva unitáriusoknak is Basta korában minden elvett, s jezsuitáknak adott vagyonát is visszaadta Bocskai. Megkapták érintetlen ugyanakkor elrabolt szép szabadságukat is. De azt már a szintén felszabadult Kálvinbigottsággal szemben nem tudták elérni, hogy a hazáért áldozatkészen kiontott vérükért lelki szabadságukat

a fűlszabadult Magyarországon is egyenlő joggal élvezhessék. Kálvin gonosz ördögei mind elfultak volna a teljes lelki szabadság szemléletétől pokoli irigységükben.

E nemes törekvései jutalmaként köszönhette az első magyar ref. fejedelem azt, hogy „angyalai“ még az „arianusság“ gyanújával is bücsmérelték leggyötrelmesebb, utolsó napjaiban.

Ám azért az unitáriusok ma is büszkén elmondhatják, hogy Erdély legnevezetesebb házában (mert ott született a magyar irodalom is a Heltai ó-vári sajtóján) született nagy fejedelmök fenkölt gondolkozását méltán tulajdoníthatták nekik is, mint a legnemesebb lelkü kolozsvári nagy reformátor, Dávid Ferencz méltó tanítványainak. Mert mit ér a Boesikai, sőt akár Mátyás király összes véres dicsősége a legfenköltebb lelkü, napként világító lángelmével szembe hasonlítva? És még egy kálvinista elleneitől eltagadt örök érdeme tűnik szembe e lelki nagyságunknak: az egy Istenben bizó győzhetetlen bátorságát Boesikai lelkes táborának „Erős várunk néküink az Isten“ harsány riadója gyujtotta fel. E német dallamu fenséges himnuszszal verték le ellenállhatatlan erővel a Luthertől indult protestantismus kiirtására föltámadt rajongó kath. hordákat. És e legszebb harezi indulót, Boesikai „angyalainak“ kedvelt nótáját, a mi legnemesebb vértanunk, Dávid Ferencz költötte nagy lelkében igazán magyarrá, a boldogult Luther hagyatékának legdrágább kincseiből gondosan kiválasztva.¹

¹ Dávid másik szép énekét, a lelki szabadság lelkes dicséretét, szintén átvették tőlünk a kálvinisták. („Adjunk hálát mindnyájan Az Atya Úr Istennek“.) Meg van mindkettő Szegedi G. énekes könyvében. „Erős várunkat“ később elvetették Luther miatt. Az unitáriusok ellenben mindkét éneket máig megtartották igaz kegyeletben.

DERSI K. FERENCZ.

IRODALMI ÉRTESÍTŐ.

Emlékjelek, bizonyosságok. Irta *Radácsi György* sárospataki theol. tanár. VII. 339 lap. Ára 5 kor. Trocsányi Bertalan könyvkereskedő bizománya. Sárospatak. — Több évről összegyűjtött dolgozatok, melyeket írójuk nagyobb részint a „Sárospataki Lapok“-ba írt. Az emlékjelek nekrologok és életrajzok; a bizonyosságok különféle alkalmakkor tartott beszédek. Megérdemelték az összegyűjtést. Protestáns jelcesek képe elevenedik meg az olvasó előtt; meleg színnel szépen rajzolt képek, melyek benyomást hagynak hátra. Mintegy harmincz nagyobb és kisebb ilyen képet tartalmaz a kötet, nagyobb részt a tiszánimeni egyházkerület férfiairol, s a kik nem azok közül valók, Török Pálról, Nagy Péterről és Balagi Mórról. A sárospataki főiskola nagyhirű tanárai, Hegedüs László, Mitrovich Gyula, Warga Lajos terjedelmesebb méltatásban részesülnek. — A bizonyosságok tiz, ünnepélyeken s iskola megnyitáskor mondott beszéd, részint tanulmány, tudományos becsü tanulmány, melyek az előbbiekkal együtt mind a protestantismus szeretetéről és annak erejéről tesznek figyelmet és elismerést érdemlő tanúságot.

»**Philosophie in Ungarn**« czimmel *dr. Rácz Lajos* sárospataki tanár, több philosophiai értekezés érdemes szerzője, Wundt lélektanának magyarra áültetője, az Überweg—Heinze-féle „Grundriss der Geschichte der Philosophie“ IV. kötetének 10. kiadásában 8 sűrűn nyomott oldalra terjedő czikket írt, a mely a böleselmi kísérleteket Apáczai Csere Jánostól napjainkig elismerésre méltó alapossággal és pontossággal ismerteti. A czikk különnyomatban is megjelent. Rácz a neki kiszabott téren a lehető legtöbbet nyújtott. A böleselem magyar művelői közt a legújabb időről a „legmélyebb és legönállóbb gondolkodóknak“ Brassait, Böhmöt, Alexandert, Picklert és Palágyit mondja. Kant, Fichte, Schelling, Schopenhauer és Comte magyar követőit ismerteti, vázolja az erkölestan, jog- és vallásböleselet terén működők munkásságát, „aránylag önálló“ működést

talál az aesthetikában (Greguss, Beöthy, Bihari, Alexander, Péterfi J., Pekár, Jánosi), azután a lélektan és logika s végül a bölcsészettörténet munkásai és Bodnár, a történelembölcselető találnak rövid szavakban méltánylásra. A cikket a magyar bölcséleti folyóiratok felsorolásával s rövid jellemzésével zárja be.

E cikk jelentőségét abban látjuk, hogy a magyar gondolkodás történetét a philosophusnak nevezett német nemzet irodalmában ismerteti.

(1)

KÜLÖNFÉLÉK.

A Wekerle-kormány közoktatás- és vallásügyi politikája. A máj. 29-én történt bemutatkozás alkalmával a következőket mondotta a képviselőházban a kormányelnök: „A közoktatásügyi politika terén az erkölcsi és művelődési szempontokon kívül a nemzeti szempontnak érvényesítése képezendi sarkkövűt politikánknek. Nem azt értjük ez alatt, hogy mellőzni kívánjuk azon történelmi jogosultságuknál fogva jogosult társadalmi tényezőket, jelesen az egyházakat és községeket, vagy mintha háttérbe kívánok szorítani ezek közreműködését; sőt ellenkezőleg, az a meggyőződés vezérel bennünket, hogy az állami oktatásnak ott, a hol szükséges, érvényesítése mellett ezeknek a tényezőknak közrehatását mulhatatlanul igénybe kell vennünk továbbra is, tanügyünk erkölcsi alapjainak és művelődésünk fejlesztésének biztosítása érdekében. Olyan értelmet nem kívánok beszédemnek adni, mintha a kormány javaslatai a nem magyarul beszélő polgáraink kulturális fejlődésének és oktatási szabadságának útját kívánák állani; hanem olyan értelmet, hogy az oktatás minden fokozatán, a tan és nevelő-intézetek bármely kategóriájában, jusson kifejezésre a magyar állameszme, a magyar állam nemzeti jellegének eszméje. Ezeknek a czéloknek érvényesítése végett úgy a közigazgatás, mint a törvényhozási reformok terén nagyobb súlyt kell fektetnünk a tanfelügyelet behatóbbá tételére, a gyakorlati oktatásra, a tudásnak erőszakolása helyett az erkölcsi és jellemfejlesztési szempontokra, a testi nevelésre, az értelemfejlesztésre és jellemképzésre, szóval az embernek, mint egésznek összhangzó nevelésére. E gyakorlati irányra, elkezdve a mezőgazdasági iskoláktól, föl a műegyetemig, a vidéki kulturális közép-pon-

toknak rendszeresítésére, fejlesztésére és megerősítésére, egyáltalán egész közoktatásunknak a gyakorlati étellel és a nemzeti követelményekkel való helyes összhangba hozatalára“ ... „Foglalkoztunk ... az 1848. XX. t.-cz.-ben alapuló kötelezettségek fokozatos kielégítésével és a legkiáltóbb bajnak, mely a prot. egyházak elviselhetetlen adózási terheiben nyilvánul, segélyek útján való enyhítése iránt már legközelebb megteendjük előterjesztéseinket.“

Az unitárius püspök a főrendiház tagja. Az erdélyi fejedelemség megszűnte óta az első eset, hogy az unitárius püspök a törvényhozó testületben hivatalánál fogva helyet foglalhat. A főrendiház újra szervezésekor kimondották, hogy az unitárius egyházból a püspök vagy a főgondnok, a melyik hivatalában idősebb, jelenik meg tagúl a törvényhozás felső házában. Id. Daniel Gábor főgondnoknak jutott először a szerencse. Most az ő lemondásával meg Ferencz József püspököt hívták be, ki a majusi ülésen meg is jelent és a delegatio összeállításakor a közös ügyes bizottságba póttagul választott be.

A marosvásárhelyi unitáriusok templomot akarnak építeni és erre nézve történelmi tájékoztatással lelkes felhívást bocsátottak ki, melyet itt közlünk: „Templom-építésünk czéljából bizalommal fordulunk Egyházunk tagjaihoz s általában a minden szépet és jót támogató nagyközönséghez, becses adományokért. Erre felbátorít egyházközségünk multja, küzdelme, fejlődése s jövő reménye s az a tapasztalat, hogy minden nemes és szent ügyet a jók támogatása visz diadalra. — Multunk képét a következő sorok tüntetik fel: Maros-Vásárhely a XVI. évszáz második felében, a többi erdélyi városokkal együtt, örömmel fogadta az új reformációt: az unitarizmust. Folyt itt vita (1566.) az Isten egysége és háromsága felett. Miután elébb a tordai (1568.), majd a maros-vásárhelyi (1571.) országgyűlésen az unitárius vallás a törvényesen bevett vallások sorába felvétellett, itteni ősi egyházközségünk a nemzeti küzdelmek és vallási üldözések között idő folytán elenyészett ugyan, de a kir. Táblánál hivataloskodó vagyonosabb és befolyásosabb tisztviselők és ügyvédek mindazonáltal fenntartották a kapcsolatot a mult és a jelen között, szükség szerint igénybe véve hol egyik, hol másik szomszédlelkész szolgálatát. Istentiszteletüket részint a kir. Tábla disztermében, részint magánházaknál tartották a maros-vásárhelyi unitáriusok. A legújabb korban a hivek tömörültek, egyházközséggé alakultak, a marosszentkirályi anyaegyházközséghez csatlakozva, elébb (1839.) mint leány-, majd (1887.) mint társegyházközség. A megalakulásban elévülhetetlen érdemeket szerzett vargyasi Daniel Elek, akkori kir. táblai elnök és egyházi főgondnok. Az egyházközség vagyoni alapja is ekkor vettetett meg a helyi hivek

adakozásából és országos gyűjtésből, miből templom építésre még ma is meglevő alkalmas telek vásároltatott. S midőn e telken felépült (1870.) mostani imaházunk, Fekete Károly törvényszéki bíró és kebli gondnok buzgolkodása mellett, a hiveknek régi vágya valósult meg. Nemsokára, a hivek közvetlen lelkészi gondozása czéljából, a lelkész is (1895.) beköltöztethető lett, mivel nagy jótévőnk, Dersi János lelkészi lakásul egy szép házas-telket hagyományozott. Egyházközségiünk más hivei is tettek itt fel nem sorolható, szép áldozatokat. Hiveink, városunk természetes fejlődésével, lassanként 500 lélekre szaporodtak, kiknek általános hő óhajtása, hogy szűkké váló imaházunk helyett építtessék székely fővárosunkban az egy Isten szent nevéhez méltó, s a város fejlődésének megfelelő diszes templom. A mire azonban, egyházközségiünk szerény anyagi viszonyai között, s nagyobbára székelyföldi falvainkból betelepülő szegényebb sorsu hitrokonaink áldozatkészsége mellett is csak úgy számíthatunk, ha egyházunk nagyközönségének s más hiten levő testvéreinknek is áldozatkészségét is megnyerjük, mert eleitől fogva a hiveknek egyenlő akaratából s önkéntes felbuzdulásából fakadó áldozata s az emberbaráti szeretet jóakarata tartotta s tartja fenn egyházunkat s ennek intézményeit. — Ime, egyházközségiünk multja! Hogy milyen lesz jövője? ez itt lakó hiveink s az egész unitárius vallásközönség hitbuzgóságától és áldozatkészségétől s mindazoktól függ, a kik előtt szent a mindenható Isten eszméje, a kik leborulnak a Teremtő nagysága előtt s a kiknek szive, lelke megsugja, hogy templomokat emelni a Mindenható tiszteletére és imadására, annyi, mint lelkesülni az igazságért, a jóért és nemesért, a miknek örök kutforrása, kijelentője lelkünkben a mi örökkévaló Istenünk, Atyánk! E hittel és reménnyel felkérjük, egyházközségi közgyűlésünk határozata folytán elsősorban egyházközségeink hiveit, hogy akár egyszersmindenkori, akár évről-évre megújuló adományait hozzák meg a szent czél érdekében, mindaddig, amíg azt elérhetjük. Felhívjuk hitrokon egyházközségeinket, s egyházunk minden áldozatkész tagját, templomunk építési költségeire való buzgó adakozásra. Sőt reméljük, hogy más hiten levő testvéreink is hozzájárulnak szives adományokkal a mi sok üldöztetést és küzdelmet átélt szegény kis egyházunk ez üdvös tervének megvalósításához. Indítsa erre a nemes sziveket a mult küzdelmeinek emléke s egy jobb jövő biztató reménye! Felhívó és kérő szavunkon legyen Isten áldása, hogy az mindazoknál, a kikhez eljut, találjon meghallgatásra s megépíthesse egyházközségiünk minél hamarabb az igazi hit, a nemes erkölcsök erősítésére s általában a közmívelődés és hazafias erények ápolására szolgáló szent templomát. — Kérjük a szives gyűjtőket a gyűjtő-iveket a begyűlt adományokkal együtt legkésőbb folyó évi október hó 31-ig Kelemen Albert lelkész és ideiglenes pénztárnok czimére Maros-Vásárhelyre beküldeni kegyeskedjenek. Az egyes adományokat a Keresztény Magvető Aranykönyvében nyugtázni fogjuk. Kelt Maros-Vásárhelyt,

1906. mártius hóban. Kelemen Albert, lelkész és ideiglenes pénztáros. Csongvay Lajos, gondnok. — Ferencz József püspök a következő szép sorokban ajánlja a felhívást: „A közművelődésnek a templomok voltak első dajkái, s ezek maradnak annak örökre a legerősebb biztosító intézetei. Mert a műveltségnek csak az Istenben való hit s ezen alapuló vallásos érzés adják meg letörölhetetlen égi zománczát. Ezek irányítják és tisztítják meg azoktól a ferde hajtásoktól és kinövésektől, a melyek különösen napjainkban nagyon is ellepni kezdik a műveltség fáját, megakadályozva azon a kívánatos, édes gyümölcsök termését. Maros-Vásárhely szabad kir. város ugyan nem szűkölködik templomokban; sőt a hitelődők buzgótsága és áldozatkészsége egy kis imaházról az unitáriusok számára is gondoskodott. De ez a kis imaház ma sem a hívek számára, sem a város tekintélyének nem felelve meg, a midőn a legnagyobb örömet fejezem ki maros-vásárnelyi egyházközségünknek, hogy egy díszesebb templom építését munkába vette, e czél érdekében kibocsátott felhívását a legmelegebben figyelmébe ajánlom egyházunk összes tagjainak s mindazoknak, a kikhez eljut, hogy bő adományokkal térve vissza, az ősök példáján lelkesülő egyházközség mielőbb felépíthesse templomát a kegyes és istenes élet ápolására, Isten dicsőségére. Kolozsvár 1906. mártius. Ferencz József, unitárius püspök.

Austriában a szabadkőmivesség, a Los von Rom-mozgalom, a szabad iskola és a házassági reform ellen „Szent Bonifacius-egylet“ néven társulatot alakítottak, a főnemesség részvételével. Az alakuló gyűlésen jelen voltak Frigyes, Salvator Ferencz, Salvator Leopold, Rainer főherczegek, Mária Theresia, Mária Annuntiata főherczegnők. Sajátságos, Ausztriában mind egy lapra írják, a mi külön lapokra tartoznék. A Los von Rom mozgalmat azonosítják az Ausztriától elszakadással; a szabadkőmivesség, házassági reform, protestantizmus, felekezetenküli iskola össze-vissza egymás mellé vetve, holott megkülönböztetésre elég alkalmasak.

Austriából egy alsó austriai állomásfőnök a napokban levelet irt a főtiszt. püspök urnak, melyben azokról a módozatokról kérdezősködik, melyek között a róm. kath. vallásról egész családjával az unitárius vallásra térhetne. Érdekes leveléből egy pár helyet közlünk.

A kath. vallásról azért akar áttérni — a mint írja — „mert az nem felel meg többé metaphysikai nézeteinek“. „Megismerkedtünk — ő és neje — amennyire tehettük, más keresztény vallások hitcikkelyeivel és arra a következtetésre jutottunk, hogy a keresztény unitárius egyház az, melynek tanait jó lelkiismerettel és meggyőződéssel elfogadhatjuk és vallhatjuk; elhatároztuk tehát, hogy

gyermekeinket ebben a vallásban neveljük, minthogy ezt képmutatás nélkül és e tan igazságában való meggyőződésben tehetjük“. Közli, hogy ismereteit az unitárius vallásról kizárólag a reformatióról szóló művekből merítette s minthogy ezt nem tartja kielégítőnek, kéri az unitárius vallással, kátéval, szertartással stb. foglalkozó irodalom megküldését s utasítást az iránt, hogy melyik legközelebbi magyar unitárius egyházközséghez csatlakozhatnék. Levelét így végzi: „Végül megjegyezzük, hogy én és nőm ismerjük ama nehézségeket, melyek abból származnak, hogy mi talán egész életünkben szórványban maradunk s gyermekeink vallásos oktatását nekünk magunknak kell kezünkbe vennünk; de a mi rokonszenvünk a keresztény unitárius egyház iránt tisztán lelkiismeret és meggyőződés dolga, minthogy nekünk mint becsületesen gondolkodó embereknek lehetlenné vált megmaradni a róm. kath. egyházban, melynek tanításaiban való hitünk elveszett. Gyűlölet nélkül válunk ki a régi vallásból, de nem akarunk mint közönyös katolikusok tovább élni, hanem mi magunk is egy egyházban akarunk élni s gyermekeinket abban neveltetni, melynek hitezzikkelyei az igazi és valódi kereszténységnek megfelelnek és a melyeket a szív és ész helyeseknek és igazaknak elismerhetnek.“ A levél az alatt érkezett, míg a főtiszt. püspök úr távol volt s írója nyugtalanzkodott, hogy nem kap választ. Második levelében megsűrgeti s újból hangsúlyozza, hogy e rá s egész családjára oly nagyfontosságú elhatározást megvalósítja, „mert a kath. vallás rájuk nézve nem bír többé semmi becsesél, minthogy igazságában többé nem hisznek s hitük szerint az unitárius valláshoz jó lelkiismerettel csatlakozhatnak“. Ő a vallásban az élet számára támaszt lát s e támasztól nem akarja magát és családját megfosztani.

Közöltük e két levél tartalmát — a lényegesebben szószerinti fordításban. Nem igen kell kommentár hozzá. Beszélnek magukért.

(g)

Németországban vállalat indult a régi héber iratok kiadására. „Monumenta judaica“ ezimen adják ki a zsidó szent iratokat, megfelelő német fordítással kísérve. Így az ó-szövetség is e vállalatban kiadásra kerül a bibliai tudomány mai álláspontján. Az előleges tájékoztatásból az tűnik ki, hogy a héber nyelv már mindjárt a babyloni fogság után megszűnt élő nyelv lenni. Ezért szükség az eredeti szövegnek első fordításaira különös figyelmet fordítani. A targumok, a melyekkel a kiadás kezdődik, arami (délsyriai) fordítások és az arami nyelv, mely Krisztus után a hetedik százévben tünt el,

hogy azután helyét az arab és perzsa foglalja el, lett volt a fogságból hazatérés után a zsidó népnek nyelve. Az arami versiohoz csatolják a régi samariai, syriai, arab, latin, görög és góth fordításokat. A kiadók adni fogják a régi és középkori, Luther fordítását megelőző német fordításokat is. A vállalat teljesen tudományos jellegű. Egy protestans, egy katolikus és egy izraelita tudós vesznek abban részt.

Loyson Hyacinthe Rómáról. Hyacinthe újabban öt hónapig tartózkodott Rómában és benyomásait a „Siècle“-ben közli „Aquam crassam“ sajtósággal czim alatt. E czimet a Makkabeusok könyvében foglalt legendából kölcsönözte. Mikor a zsidók a babyloni fogságból hazatértek, keresték a szent tüzet, melyet föld alá rejtettek volt el, de nem találtak egyebet, csak sáros vizet. Hyacinthe összegezni akarván a jelenlegi Rómáról benyomásait, azt mondja, hogy nem talált ott, csak piszkot, a mit azonban nem erkölcsi, hanem értelmi tekintetben kell érteni, azt a piszkot, melyet egy nagy vallásnak szétmállása, a tizenhatodik százév előtti szétmállása hagyott hátra, de a melynek folyamát azután a jezsuiták üdvtelen rendje siettette. Az a kegyesség, mely a Lignori erkölccstanát és a Perrone theológiáját teremtette, kereszténynek hiszi magát, holott gyakran a pogánysággal érintkezik, sőt a fetichismussal határos. Hyacinthe elbeszéli, hogy Rómában bizonyos személyiségek közbeléptek, hogy őt kibékítsék az egyházzal, mely az ő házasságát a pápai csalhatatlanság elfogadásának feltétele mellett elismerte. De ő tagadó választ adott. A csalhatatlanság dogmája az oka, mondja, az egyház szerencsétlenségének. És X. Pius még növelni akarja IX. Pius hibáját. IX. Pius egy syllabust adott ki, melyet Hyacinthe „politikainak“ nevez. A jelenlegi pápa egy syllabust akar közzétenni, melyet Hyacinthe „exegetikainak“ mond. Ez a syllabus, azt mondja, tönkre teszi a catholicismust, mert elnyomja az egyházban a bibliai tanulmányok szabadságát. De Hyacinthe azért nem csügged. A kárhoztatott catholicismus mellett még ott van a kereszténység, az élő Isten és a halhatatlan emberi lélek, az igazságosság törvénye, mely parancsol és a kegyelem törvénye, mely bocsánatot hirdet, és a Jézus szelleme, annak a szelleme, ki a hegyi predicatiót mondja és a keresztben hal meg. Férfiak támadhatnak, kik az isteni igazságot az emberi hamis tekintély fölé helyezik. És ha az erkölcsi romlottság amaz állapotában, milyen a jelenkoré, ily férfiak nem lehetségesek, Isten mennydörgésben fog magáról szólani, mint régen a távoli történelemben.

A ref. egyházi zsinat, mely az 1881-ben megállított törvények javítása céljából a mult évben és ebben az évben többször ülésezett, kimondotta nemcsak a papokat, hanem a tanítókat és tanárokat illetőleg is, hogy csak protestans nő lehet feleségük.

A homorodszentpéteri egyházközségnek sok éven keresztül hív lelkipásztora, Vass István nyugalomba vonult. Állandóság és hívség vezették. Ezek jegyében munkált a gyülekezetért s nevelte fiát — Dr. Vass Miklós, kaposvári áll. főreálisk. tanár, folyóiratunk dolgozótársa — vallásos buzgóságban. E munkásság érdeme kíséri a nyugalomba vonuló lelkipásztort. Helyét Szén Mihály pappelölt foglalja el, ki teljes reményt nyújt annak betöltésére. — *A polgárdii egyházközségből* Kökösi Mihály lelkész családi körülményei miatt Tordátfalvára távozik. A kinevezett ifjú lelkész, Kiss Lajos lelkes elhatározással száll ki a polgárdii szolgálatra.

Pálfy Károly †. Az udvarhelymegyei tartsafalvi Pálfyak közül származott. Atyja s elődei földbirtokok s megyei hivatalnokok voltak, két testvére az életben levő nagyobbik, Mihály (Marosvásárhelyt), az elhunyt, Ferencz (Székelyudvarhelyt) ügyvédek. Ő a tanári pályát választotta. S 1873-ban tanár lett a székelyudvarhelyi főreáliskolában s ott is működött állandóan, mint a német nyelv tanára 1900-ig, mikor nyugalomba ment. Állásában sikerrel dolgozott; mint tanuló is egyike volt a legjobbaknak. Neje után Udvarhelymegyének egy másik jól ismert családjával, a Gálfyakkal állott összeköttetésben. A székelyudvarhelyi egyházközség egy kiváló tagot veszített benne; az egyh. főtanácsnak is tagja volt. Élt 57 évet.

Gyászhirek: *Ádamosy Antal* m. kir. honvédfőhadnagy életének 40-ik évében, ápr. 23-án, hosszas szenvedés után Kövenden elhalálozott. Derék katona volt. Bátorságának már akkor jelét adta, mikor mint felnőtt ifjú egy alkalommal a mostani unitárius püspök kíséretében jöve Tordáról, a Kolozsvár melletti Felek hegyen a püspök négyes fogatának a nagy hó miatt az országútról letért s megvadult, már rohanó lovait, a másik kocsiról leugorva, kantárszáruknál fogva gyorsan megfékezte és a veszélyt elhárította. Koronka Antalnak, a néhai torozzkói esperesnek volt unokája. Halálát gyászolják szülei: *Ádamosy György* és *Koronka Lotti*, s testvérei: *Berta*, *Visky Sándorné*, *Vilma*, ifj. *Deésy Sándorné*, *Béla* hivatalnok, *Gábor* kövendi lelkész s családjai és nagyszámú rokonság. — *Bélarári Tatár Zsigmond* kir. adóhiv. pénztárnok életének 45-ik, boldog házasságának 15-ik évében, június 7-én Trencsénben elhunyt. Hivataloskodásának nagy részét Felső-Magyarországon töltötte, de mindig melegen érdeklődött egyháza iránt. Elvesztését mindenek felett fájlalják neje *B. Tatár Zsigmondné*, *Lazarek Margit*, s testvére *B. Tatár Ferencz*. — *Özv. Bonceza Györgyné*, Szinte Juliánna életének 73-ik, özvegységének 23-ik évében jun. 13-án Sepsikőrispatakon megszűnt élni. *Bonceza Györgynek*, a vargyasi híres kántornak volt az özvegye, s ismerőseinek a jó „*Bonceza néni*”. A sepsikőrispataki *Bedő-családnak* több tagja nagynénjét siratja az elhunytban.

ARANYKÖNYV.

Adakozás a kolozsvári egyházközség templom-tornya újraépítésére.

(XIV—XVI. közlemény.)

Árkosi Benkő Mihályné, Szöllősy Juliánna	400 K.
Dr. Kőváry László	200 „
Vargyasi Hajós Gyula	20 „
Gálfy Lőrincz	10 „
Kálnoki dr. Bedő Albert	50 „
Fekete Gábor	20 „
Stadler Sándor	20 „
Müller Gyula	20 „

I—XVI. közl. összesen : 5787 korona.

Szolgáljanak e nemes adományok buzdításul a további adakozásra, hogy az egyházközség temploma tornyát újra építhesse, a mi mindnyájunknak óhaja, s ugyanakkor templomát is megjavíthassa. Ez adományokért hálás köszönet!

Az egyházközség előljárósága nevében:

Kolozsvárt, 1906 június hó.

PÉTERFI DÉNES,
unitarius pap.

Adományok a marosvásárhelyi unitárius templom építésére.

(I. közlemény.)

Dr. Gál Kelemen 40. sz. gyűjtőívén: Dr. Gál Kelemen, Uzoni Imre, Dr. Nyiredi Géza 5—5 kor., Kegyes István, Gálfai Lőrincz 4—4 kor., Nagy Gyula, Dr. Veres Lajos, özv. Fekete Pálné 3—3 kor., Szentmártoni Kálmán, Dr. Kiss Ernő, László Gyula, Fekete Pál, Varga Sándor, Fekete Gyula 2—2 kor., Pálfi Márton, Kovács Kálmán, Nagy József, Régeni Áron, Hidegh Mihály 1—1 kor. Kolozsvárról. Együtt 49 kor.

Dr. Székely Ferencz 188. sz. gy. ivén, Budapestről 10 kor.

Dr. Jankovich Pál 34. sz. gy.-ívén: Jankovics Pál 5 kor., Szentannai Samu 2 kor., Dr. Szabó Emil 1 kor., Székely-Keresztúrról. Együtt 8 kor.

Fekete Lajos 90. sz. gy.-ívén: Fekete Lajos 4 kor., Fekete Zoltán 2 kor., Selmeczbányáról. Együtt 6 kor.

Kelemen Lajos 47. sz. gy.-ívén: Kelemen Lajos először 5 kor., Kelemen Miklós először 50 fill., Kolozsvárról. Együtt 5 kor. 50 f.

Csongvay Lajos és Kelemen Albert 456 sz. közös gy.-ívén: Csongvay Lajos először 150 kor., Márkos Ferencz 1000 kor., Marosvásárhelyről. Együtt 1150 kor.

Ferencz József püspök 1. sz. gy.-ívén: Péterfi Zsigmond 100 kor., Hevesi József 20 kor., Kolozsvárról. Együtt 120 kor.

Árkosi Béla 65. sz. gy.-ívén, Selmeczbányáról 10 kor.

Nagy György: 154. sz. gy.-ívén: Nagy Gábor, Reményik Károly, Rehling és Spáda, Reményik Viktor, Gerstenbrein Tamás, Mattay Kálmán, Köntzey Imre, Fészli József, Nagy György 2—2 kor., Névtelenek ketten, N. N., N. N., D. J., Sárga Kristóf utódai, Jeszenszky Ferencz, Nagy Kálmán, Ács Ferencz, Fehérváry György, Mestitz Ferencz, Smiel D. 1—1 kor., Kolozsvárról. Együtt 30 kor.

Rédiger Béla 172. sz. gy.-ívén Tordáról 4 kor.

E közlemény összege **1392 kor. 50 f.**

Midőn egyházközségem fölhívásának ezt az első és szép sikerét bemutatom a nagyközönségnek s a kegyes adományokat egyházközségem nevében e helyen is hálás köszönettel nyugtázom, egyik buzgó gyűjtőnk szavaival annak a hitemnek adok kifejezést, hogy ez a szép kezdet oly biztató jel, a melyet Isten segedelmével siker és áldás fog kísérni.

Marosvásárhely, 1906 június 15.

KELEMEN ALBERT
lelkész és ideiglenes pénztárnok.